

İznik'te Türk Eserleri

Mimar A. SAIM ÜLGEN

Bu yazımızda *İznik* surları içinde ve civarındaki âbidelerimiz hakkında 1937 yılında yaptığımız tetkiklerin neticeleri arz edilecektir.

Türk mimarî tarihi bakımından bu eserlerin diğer devir eserlerimizle mukayesesi yapılarak bugüne dek gizli kalmış bazı noktalar ve karakterler aydınlatılmağa çalışılacaktır. *İznik*, Osmanlı Türk san'at tarihinde Bursa, Edirne ve İstanbul kadar belki bazı bakımlardan onlardan daha mühim hususiyetleri haiz bir san'at şehrimizdir. Fakat bugün millî mücadele yıllarında müstevîlerin en çok insafsız davrandıkları bir köşe olarak, gerek hatırlarile, gerek yadigârlarile, birçok noktalarında tahrip izleriyle gözümüzün önüne serilmektedir. Bugün bu harap âbidelerimizin dikkatli eller tarafından onarılması icap etmekte ve bu mühim iş bilhassa Kültür Bakanlığımıza ve Vakıflar müessesesine düşmektedir. Ben bu yazımda eserlerimizin bugünkü vaziyetlerini de elimde mevcut malûmat ve vesaitle dayanarak kısmen göstereceğim.

İznik, Bursa vilâyetimize bağlı ve kendi adı ile anılan gölün kıyısında bir ilçebaylıktır.

Bursa'nın 55 kilometre şimali şarkısında. *İznik* gölü *Gemlik* körfezinin 20 kilometre doğusundadır. Bu göl dördüncü zamanın başlangıcında çöküntülerle vücut bulmuş 12 - 32 kilometre uzunluk ve genişliktedir. Mesahası 300 kilometre murabba ve derinliği vasatı 40 - 50 metre kadardır.

Bu göl Marmaraya *Karsak* deresile akar. *İznik* ve gölü *Katırlı* ve *Samanlı* dağları arasında ve oldukça düz bir sahadadır. Havası nisbeten ağırdır. Suyu mebzul, her tarafı yeşillik, münbit ve mahsulü bol, bilhassa meyvalıkları meşhurdur.

TARİHİ BAKIŞ

İzniğin Tarihi Anadolu'da doğan, yaşa-

yan ve ölen birçok devletlerin tarihleriyle alakalıdır.

Garbî Anadolu Devletleri hakkında yazılan bütün tarihler ve tetkiklerde bu şehir hakkında bir miktar malûmata raslanır. Bilhassa İlk Kurunda bu şehirden bahsedenlerden Coğrafyacı *İstrabon*, Roma valisi *Pliniüs* ve Bursalı Retor *Diön*'ü zikredebiliriz.

Yeni tetkiklerde de bu şehir hakkında eski tarihî malûmata rastlanacağı gibi *Grelot*, *Paul Lucas*, *Hammer*, *Léon de Laborde*, *Charles Texier*, *Goltz* gibi müdekkikler tarafından malûmat verilmiştir.

Bu kadar mufassal tetkikler mevcut iken, Türklerin eline geçmeden önceki İznikin tarihi üzerinde durmak lüzumsuzdur. Arzu edenlere kolaylık olmak üzere yukarıda müelliflerinin bazısını saydığımız eserlerin adlarını yazıyoruz (1).

1081 M. yılında Selçuklu Türklerden *Kutlumuşoğlu Süleyman* tarafından *Anadolu Selçuklularının* idaresi altına alınmış ve merkez yapılmıştır. *Kılıç Aslan* zamanında ise 1097 de birinci Haçlıların pek büyük gayretleri neticesi tekrar *Bizans*ın eline geçmiş olan şehrin 1330 M. yılına kadar büyük vak'alara sahne olduğunu yukarıda zikredilen eserlerde görebiliriz.

(1) *Busbecq* : ed, *Plantin* 1585 - *Grelot* : *Relation nouvelle d'un voyage à Constantinople* - *Paul Lucas* : *Voyage dans la Grèce, l'Asie Mineure* - *Pococke* : *Description of the East* - *Sestini* : *Voyage dans la Grèce asiatique, arts* 1789 - *Hammer* : *Umblick aus ertner reise von Constantinopel nach Brussa* 1818 - *Hammer* : *Geschichte des Osman riches* - *Kineir* *Journey through Asia Minor* - *Prokesch* : *Osten Denkvürdigkeiten und Erinnerungen aus dem Orient* - *Charles Texier* : *Description de l'Asie mineure* - *Goltz* : *Anatolische Ausflüge* - *Oskar Wulf* : *Die Koimelektische in Nioaea und ihre Mosaken*.

1330 M. de *Osmanlı Türkleri* eline düğen *İznik*'in tarihi üzerinde büyük tetkikat yapılmış değildir. Bu sebeple İslâm Türklerin eline ikinci defa geçen şehrin tarihini burada aydınlatmak makalenin sınırları dışarısında kalıyor. Yukarıda isimleri geçen kitaplarla bilhassa *Encyclopédie de l'Islam*, Tom III Paris 1927 ile *El-Lüya Çelebi Seyahatnamesi* cilt. III, İstanbul, 1314; *Devleti Osmaniye Tarihi*, Ata Bey tercemesi, H a m m e r cilt I; *İznik Kılavuzu*, Dr. S c h e d e , Ankara 1935; *Türkiye Tarihi*, A h m e t R e f i k İstanbul 1923; *Aşkpaşazade Tarihi* İstanbul (1332 Hicri); *İznik ve Bursa Tarihi*, Memduh Turgut, Bursa 1935; *Nicephore Gregoros* Cilt III; *Dukas - Şerafettin'in zafernâmesi* cilt II, gibi eserlerde müphem ve kısa malûmata tesaduf olunur. Bu çok önemli yurdun mevzû tarihi tetkikatını kıymetli tarihçilerimizden beklemek hakkımızdır (2).

Charles Texier'in plânına göre şehir, etrafı bahçeler ve surlar ile çevrili, karşı civarında nisbeten ufak bir nüve halinde görülmektedir (Plân 1). Yunan işgali esnasında *İznik* tamamen tahrip edilmiş ve bu esnada bütün âbideler de feci vaziyetlere düşmüşlerdir.

(2) *El-Lüya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt. III, İstanbul, 1314. *Dev-İ İslâm mecmuasında Franz Texier'in* ve Paul Willekin *Die Veste (maison des Qandarlizade mahalleri)*, 18 inci cilt, II, Leipzig, Berlin 1929. *Comptes Rendus* III üncü cilt, *Orientalische Archiv* 1912 - 1913, Karl Könighardt *Türkische Paläste*, Stuttgart 1927.

İznik ve Bursa Tarihi, Memduh Turgut, Bursa 1935, gibi eserlerde tam malumat mevcut değildir.

Eserlerin cinlerine göre yaptığımız tasrif üzerine tetkikatımızı sıralayalım (Plân 2).

- Camiler* 1 Ayasofya camii - IV M., XIV H.
2 Çarşı mescidi - 734 H. 1334 M.
3 Hacı Hamza mescidi
türbe ve imaret - 746 H. - 1345 M.
4 Yeşil camii - 780-791 H. -
1379-1390 M.
5 Şeh. Kuthettin camii
ve Türbe - XIV, XV, inci asrda
6 Malûmut Çelebi camii
- 1146 M. - 1442 M.
7 Eşref-i Rumi ca-

İznik, Çevresi 20, Eni 6 kilometre kada iki katlı sur ve hendekle muhafaza olunur tarihi devirlerin en büyük kalelerinden bir idi. Tarihi devirlerdenberi dört esas kapı vardır. Bugün buna göl tarafında bir kapı daha ilâve edilmiştir. *İstanbul kapısı* şimal *Lefke* (Osmaneli) kapısı şark. *Yenişehir kapısı* cenup ve *göl kapısı*, garp istikametlerindedir. Bizansa bağlı yol İstanbul kapısından başlardı. *Lefke kapısı*, Mekkece istasyonuna bağlı güzel bir şosenin son noktasıdır. Bu kapının hemen yanından geçen ve şehre su getiren su kemerleri 600 metre kadar uzunlukta ve Jüstinyanus devri eserlerindendir. Kale nin iç ve altı kısımları Roma devrinin inşaatını hâlâ muhafaza etmektedir. Üst kısımlard. Bizansın müteaddit tamirlerini gördüğüne delâlet eden kitabe ve eserlere raslamak mümkündür. Bu kalenin Türkler tarafından fetlâ müteakip tamir edildiği de tahmin edilebilir. Fakat kat'i delâile raslayamadık.

Hâlen göl ile surlar arasında 40 - 50 metreye yakın bir kumsal vücud bulmuştur. Gölün yükseldiği zamanları gösteren, surlar üzerindeki emareler, oldukça kuvvetlidir. Kasaba yeniden yapılmakta olduğundan işgalin tahribatı yavaş yavaş kaybolmaktadır. Fakat, karşı etrafında toplanan yeni mahallelerin hâlâ arkaları boş arsalar halindedir.

Kasabada mevcut tiyatro harabesi ile Ayasofya kilisesinin mihrap cihetindeki binna cephesi Romalılar, iki ayazma ve kilise harabesi Bizanslılar devrinden kalma tarihî âbidelerin göz önündeki bakiyeleridir.

mii - Türbe ve

Tekke - XV, inci asrın başınd

Turbeler 3 Üstü açık

künbeti - XIV, üncü asr başınd

9 Reyhan kün-

beti - XIV, üncü asr başınd

10 Çandarlı Hay-

rettin Paşa türbesi

780 H. - 1379 A

11 Çandarlı İbra-

him Paşa tür-

besi - İmaret

830, H. 142

- 12 Çandarlı Halil
Paşa türbesi 859 H. - 1455 M.
13 İznikte mütefer-
rik mezarlar XI-XIV-XVI ncı
asırlar arasında

Medrese 14 Süleyman Paşa
medresesi XIV üncü asır başında

- İmaret-*
ler 15 Nilüfer Hatun
imareti 790. H. - 1389. M.
16 Yakup Çelebi
imareti - Türbe XIV. ncı asır

- Hamam-*
lar 17 İstanbul yolun-
da hamam XIV. ncı asır başında
18 Hacı Hamza
hamamı XV inci asır
19 Büyük hamam XVI. ncı asır.

AYASOFYA CAMİİ : IV. M. asırda.

İznik Belediye dairesinin karşı köşesinde, çukurda kalmış bir binadır. Bugün bir harabeden başka bir şey olmayan bu tarihî binanın tarihçesini yapmak hem uzun hem de lüzumsuzdur. Yalnız şunu kaydedelim ki bu binada 325 (3) tarihinde birinci ve 787 yılında ikinci konsüllerin toplandığı tarihlerce tesbit edilmiştir.

O r h a n G a z i *İznik*'i zaptettiği zaman bu kiliseyi camiye tahvil etmiş ve Evliya Çelebinin kavline göre (4) bir kitabe koydurtmuş. Bugün bu kitabe mevcut olmadığı gibi o devirden kalma tadilat ta mevcut değildir. Çünkü bu cami yandığından Kanunî Sultan Süleyman Mimar Koca Sinan'a bu eserin tamirini emretmiştir (Resim: 3) (5). Sinanın bugün görülen tadilatı şunlardır. 1 - Mihrap yapılmıştır (Resim: 4). 2 - Cenahlarla orta sahanın aralarını geniş kemerlerle açmıştır (Resim: 5). 3-Minare ilâve etmiştir (Resim: 6). Gurlitt'in makalesinden bu kemerlerin ve ayakların eski olduğu kanaatini beslediği görülüyor. Dördüncü asra ait bütün Bazilika'larda bu sahanlar, kolonlar ile birbirlerinden ayrılmış, orta sahan daha ziyade

yükselmiştir. Çizmiş olduğumuz Restitüsyon resimlerinde bu şekli izah etmeğe çalıştık. (Resim: 7). Bunları mukayese edebilmek üzere Mösyö Gurlitt'in resimlerini de aynen basıyoruz (Resim: 8). Bu âbidenin tarihini 4 üncü asra kadar çıkarabilecek şekilde inşai ve mimari delillere malikiz. Mabedin esas mermer döşemesi, *İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü* namına yaptığı hafriyat neticesinde Dr. S c h e n e i d e r tarafından, bugünkü toprak zeminden 2 metre aşağıda tesbit edilmiştir. Bu kazı esnasında ufak ve yanmış Osmanlı tezyinat parçaları ile bazı dokümanter eserler bulunmuştur. Kilisenin absidinin iki cihetinde mevcut kubbeli odaların sıvaları temizlendiği vakit bazı fresk emarelerine rastlanmıştır. Zemin döşemesi üzerinde mozaikler de bulunmuştur (6).

Bugün camii mihrabı üzerinde kırmızı ve beyaz boyalı alçı tezyinat dikkate şayan XVI. ncı asır Türk eserlerindendir. Minarenin kürsüsü tuğla ve taş olmak üzere çok dikkatle yapılmış, üst kısımda, tuğladan yapılan müselleî şekillerle murabbadan daireye geçilmiştir. İnşaat ve işçiliğin çok kuvvetli bir teknik eseri olduğu görülüyor.

ÇARŞI MESCİDİ : 734. H. - 1334. M.

İznik çarşı caddesi üzerindedir (Resim: 9).

Dahili bir dılı 7.92. M. olan murabba plânlı ve üç kemerli, iki direkli son cemaat mahalli olan ufak bir mescittir. Binanın küçüklüğüne rağmen bütün inşaat çok güzel ve dikkatle kârgir olarak yapılmıştır (Resim 10 - 11). Mescit kısmı, İznik'in ve Bursanın diğer âbideleri gibi yüksek, mainî şekillere munkasem tambur üzerine oturan bir kubbe ile örtülmüştür. Son cemaat mahalli uzunluğuna Tonozla örtülmüştür. Pencere üstleri alt katta sivri tuğla kemerli, tanburda ise ahşap lentoludur. Tanburun dört köşesine yapılan müselleî istinat duvarları haricen hususî bir şekil arzeder. Yeşil camide, bu inşaat unsuru çok daha hafif iken burada daha bariz bir hal aldığını görüyoruz. Kubbenin merkezi tanburun üstüne çıkarılmış ve kub-

(3) Gurlitt - *Orientalisches Archiv* III. sayfa 60.

(4) *Evliya Çelebi seyahatnamesi* Cilt. III. sayfa 7.

(5) *Teskeretülbünyan* - Sai Çelebi.

(6) 1935 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından İstanbul kapısı ve Ayasofya'da yapılan hafriyat ve tetkikat hâlen neşredilmemiş olduğu cihetle bu meselenin üzerinde durmamıza mahal yoktur.

benin malî itme kuvvetleri küçültülmüştür. Selçuk olarak bu eserin ilk tecrübelet devrinde yapılmış olması gösterilebilir. Tekniğin tekmennülü, burada pek güzel tezahür ediyor.

Son cemaat mahalline bakan pencerenin içinde kitabe mevcuttur.

Bu kitabeğe göre 734 hicri en eski Osmanlı eserlerinden madut olan bu âbideciğin sahibi **حاجى احمد** hakkında hiç bir malûmata sahip olmadık. Bu kitabeyi İznik ve Bursa tarihi 337 tarihi ile kaydetmiştir (7).

Binanın tambur aksamına kadar duvarları moloz taş ve tuğla hatil ile yapılmıştır. Tambur ise bir sıra tuğla hatil ve bir sıra kesme taş ile inşa edilmiştir. Kubbe tamamen tuğladan örülmüş, gayet güzel kırmızı renkli ve hamuru kesif yassı kiremitle örtülmüştür. Bu mescide Etilşik çeşme sanat itibariyle mühim olmamakla beraber ayna taşı olarak kullanılan kabartma taşlar itibariyle tetkike şayandır (Resim: 12 A). Bu kabartma mermerlerin ne ifade ettiği bilinmemekle beraber birinin Türk mezar taşlarından bir parça, diğerinin bir lahit cephesi olması ihtimal dahilindedir.

HACI HAMZA MESCİTİ. TÜRBE VE İMARETİ : 746 H. - 1345 M.

Bu eser bugün mevcut değildir. Fakat elimizde tetkike şayan bir fotoğrafı (Resim: 12) ile mimari tarihimiz bakımından ehemmiyeti olan kitabeleri (Resim: 13) bulunduğu için bu makale içinde kaydetmeği münaşip bulduk (8).

Hacı Hamza Türbesi'nin, Osman oğullarının zamanında kumbet şeklinde yapılması itibariyle, neşredebileceğimiz bu mühim resim 1930 yılı içinde bu eserler yıkılmadan çıkarılmıştır. Ve yine şayanı dikkattir ki mahrutî kumbet tarzı Selçuklarda da birkaç esere inhisar etmekte olup, bugün bu âbideler de harap olmuştur (9).

(7) *İznik ve Bursa tarihi*, Memduh Turгут, Sayfa: 162, Bursa: 1935.

Bu mescide mevcut kitabeler ile tedkik ettiğimiz yazılar arasında çok farklar olduğu görülmüştür. Bu sebeble bugünkü neşrolunan kitabelerin elimizdeki tedkik ve tasallihle muhtaçtır.

(8) *İznik ve Bursa Tarihi*, Memduh Turгут, Sayfa: 161-162, Bursa: 1935.

(9) Bunlardan en mühimi, **Konya'da Se-**

Bu türbenin yanında evvelce bir mescit din ve imaretin mevcut olduğunu yerlilerden öğreniyoruz. Bugün belediye daîresinin bahçesindeki kesme taş ve tuğla hatilli sağlam duvar bakiyesi inşaatın resanetini isbata kâfidir. Bu kitabelere göre 750 H. yıllarında **Mimar Hacı Ali** namında bir zatın bulunduğu tesbit edilmiş oluyor.

YEŞİL CAMİİ: 780 - 791 - 1379 - 1390 M.

İznik surları dahilinde *Lefke* ve *İstanbul kapıları* arasındadır.

Türk mimari tarihinde çok önemli bir yer işgal etmesi icap eden bu âbidemizin daha tetkiki yapılmış ve kıymeti takdir edilmiş değildir. Bu ederde, Türk sanatının Osmanlı ülkesi içinde nasıl tesirler altında kaldığı ve ne inkılâplar geçirdiği görülebilir. Türk mimarisinde zincirleme tekâmülün çok mühim bir halkası olan bu binayı önce tarif edelim. 11,00 m. genişlik, 15,35 m. uzunlukta olan bir mustatil sahanın örtülmesi için, bu şekil dört kısma ayrılmıştır (Resim: 14). Birinci kısım, 11,00 m. kuturlu ve 2,30 irtifandaki üstüvanî ve main şekilli bir tambur üzerine inşa edilmiş büyük kubbe ile örtülmüştür. Kubbe dahilî 16,20 metre irtifada, kilit taşı ile bağlanmıştır (Resim: 15). İkinci ve 4. üncü kısımlar basık tonozlarla örtülmüştür. 3. üncü, kapının üstüne gelen kısım ise sağır fenarî bir kubbe ile ve tambarla kapatılmıştır. Bu bina heyetinin çıkış noktası önündeki son cemaat yeri de hemen aynı sistem üzere ve üç kısma taksim edilmek suretiyle inşa edilmiştir.

Bu eser Osmanlı Türk yapılarının içinde büyük bir mahet olarak elimizde kalan en eski âbidedir (780 Hicri). Bu binadan önce, Bursada yapılan Orhan Gazi mescidi (743 H.) ve Şehadet camii (767 H.) tarihlidir; fakat bunlar bugün mevcut değildir.

Orhan Gazi camii'nin mevcut inşaat şekli (820 H.) tarihlerine aittir. Yeşil camide görülen inşa usulleriyle, malzeme cinsleri, içcilik tarzları hiç bir yabancî tesire kapılmamıştır.

Abide, haricen sarı renkli ve çok iyi işlenebilir. İznik civarı kalkerleriyle çok iyi

refettin Camii arkasında idi. Belediye tarafından yol açmak için yıktırılmıştır.

nalı kesme taştan yapılmıştır. Duvarları nisbeten kalındır (160 sm.). Minare kaidesi, son cemaat mahalli, kapı süveleri, sütun başlıkları kâmil mermerdendir. Haricî direkler yeşil Porfir ve gre cinsindendir. Türk mimarisinde eskidenberi haricde ve dahilde çini kaplama kullanılmamasına rağmen, -emsaline başka yerde raslanmamak üzere- bu eserde dahilî (3,20 m.) irtifaa kadar mermer ile kaplanmıştır. Bu cins mermer kaplama usulünü Bizans tesirine atfetmek doğru olmasa gerektir. Çünkü bu tarihlerde, Osmanlılar ülkesinde dahilî çini kaplama usulü tekemmül etmemiş olduğundan, duvarların temizliği ve muhafazası için bu çareye başvurulmuştur. Yarı asır geçmeden bu san'at şubesinin bu mmtakada da fevkalâde tekemmül ettiğini ve emsalsiz tatbikatını Bursa Yeşil camiinde görüyoruz.

Dahildeki pencere süveleri bugün kısmen yökolmuştur. Duvarlardaki kaplamalarla sütun başlıkları, fevkalâde nefis mihrap, istilâ günlerinin tahribatına rağmen güzellik ve fevkalâdeliklerini ihsas ediyorlar.

Mihrap tamamen sivilize olmuş, Orta Asyanın tazelikliğini muhafaza eden tezyinat şekillerinden bir başlık ile taçlandırılmıştır. İki haricî köşede sütunceler biraz arkaik istalaktili başlıklarla tutturulmuştur. Bunu takiben düz bir kısım mihrabın iki yanını ve üstünü çerçevesi. Bu tezyinatsız kısmın hudutları içinde mihrap istalaktilerinin nihayet köşesine kadar hendesi tertibatla bir su vücudı getirilmiştir. Mihrap istalaktilerinin kaidesindeki friz, kaytan kıvrımları şeklinde işlenmiştir. Bu kısmın altında şakuli beş satırlı bir mihrap nişi mevcuttur. Bu satırların üzerlerindeki 8 - 16 köşeli ve dairevi rozaslar da klâsik mimarimizde mevcut olan tezyini şekillerin başlangıç nümuneleridir (11).

Camiin dahilen mukabil cephesinde mevcut iki büyük sütuna istinat eden kemerlerin başlık ve kaplamaları da mermerdendir (Resim: 16). Bu başlıklarda gördüğümüz tezyinat bilhassa alâkâmızı celbeder. Türk mimarisinde, tenazurun çok muttarit bir his verdiğini sezen ve gözün bu tesirden kurtul-

masını istiyen san'atkârlar bu âhenkli kaide- de daha serbest çalışma yollarını keşfetmişlerdir ki. işte bu âbidemizle buna bazı misaller vermeğe muvaffak olacağız.

Binanın umumî hacim itibariyle âhengi çok elzemdir. Bilhassa âbidevî binalarda buna büyük kıymet verilir. Kitle bütün azamet ve kuvveti ile vahdetli görünmelidir. Fakat bu birliğin içinde ve yakınında iken göz bu umumî tesirlerden kurtulur. Böyle bir vaziyet karşısında birkaç aks veya mimarî unsurun tekerrürü, muttarit seslerden müteşekkil bir musiki parçasının tesirini yapar; insanı sıkar. Bu haleti ruhiyeye vakıf olan mimarlarımız umumî tenazur fikrine, âbidevî şekillerde kuvvetle bağlandıkları halde tezyini ve müteferrik hususlarda çok serbest çalışmışlardır. İşte bu mabedde hemen en az bir tekerrür halinde (üç aks içinde) bile ziyaretçiyi, gözü sıkıyan bu tesirden kurtarmışlardır. Son cemaat mahallinin kapıya göre mütenazır olan pencerelerinin süve ve rozas tezyinatı ile haricî cephe pencerelerinde de bu hususiyetin büyük muvaffakiyetle tatbik edildiğini görüyoruz (12). Son cemaat girişi kapısı Bursa Yeşil cami pencere süveleri gibi istalaktili bir frizle süslenmiştir (Resim: 17). Bu istalaktilerin klâsik mimarimizde görülen sarkitmaları mevcut değildir. Yani, onlara nazaran daha iptidai şekildedir (Resim: 18). Son cemaat yerinin çevresinde (Resim: 19) görüldüğü üzere mermer taş işçiliği şeheserlerinden sayılacak derecede güzel bir korkuluk varmış. Bu korkuluk, düşmanlar tarafından İznikle beraber tahrip edilmiştir. Bu korkuluğun çevresindeki usluplanmış tezyinat (Resim: 20) fevkalâde bir işçiliğin mahsulüdür. Son cemaat mahallinin direk başlıkları ise biraz tezyini mahiyette, fakat tamamen Türk taş ustalığının eserleridir (Resim: 21) (13).

(12) Bursa, Edirne ve İstanbul'daki eserlerde de çok defa rastlanır bir keyfiyettir.

(13) Türk mimarisinde başlık yapma usullerine ve istalaktili başlığın Bursa ve Edirne'de imaline başlandığını, İstanbul'da tekemmül ettiğini, daha önceleri Bizans başlıkları kullanıldığını iddia edenler bulunmaktadır. Bu gibi zevat, İznikteki Yeşil Cami ve Nilüfer Hâtun imaretlerinin, Efes (Selçuk) daki İsa Bey Camii'nin ve Anadolu'nun birçok noktalarındaki mimarî eserlerimizin ve Türkistan'daki âbidelerin başlık şekillerini tetkik etmelidirler,

(11) Selçuk sanatında çok fazla görülen, kabara tâbir ettiğimiz rozasın müstevi satır şekline inkılâp etmiş hususî hal,

Mermer kemerler çift merkezli Türk kemeridir. Bu kemerleri hususiyetlerine binaen, mimari tarihimizin Pürsa devri üslubu içinde mütalâa edeceğiz. Camiye giriş kapısı üstündeki kemer ise klâsik Sinan kemerlerine çok yakın bir merkezli ve mümaslarla ter-sim edilen cinsdendir (Resim: 22). Bu unsurun üzerinde durmakla makalemiz mevzuu haricine çıkmış olacağımızdan mimari tarihimizi tetkik ederken, diğer devir kemerleriyle mukayese edeceğiz.

Bu âbidenin ayrı hususiyetlerinden birisi de son cemaat yerinin orta kubbesidir. Bu kubbe, iki cihetten biri büyük diğeri küçük iki kemer üzerine, bir taraftan binanın duvarı, diğer cepheden son cemaat yeri büyük giriş kemerine istinat ettirmiş haricen beşik tonoz üzerine oturtulmuş hissini verecek şekilde, yüksek tamburlu ve dört köşesi istalâktille örtülmüş müselles alikalıdır. Bu kubbe içten dilimli olduğu gibi dışarıdan da köşelidir (Resim: 23). Bu kubbenin üstünde gördüğümüz müzeyyen başlıklı kilit taşı, alemlerimizin şayanı dikkat nümunelerindendir (Resim: 24).

Minareye gelince: Umumi nisbet itibariyle külâh ve petek kısımları tıknaz ve kısadır. Bunların nisbetleri takriben 1/1 kadardır. Şerefe ile irtifat da hemen aynı nisbet üzerine inşa edilmiştir. Petegin külâh kısmı kaidesine nazaran dar'dır. Minarenin kaide kısmı beyaz mermer, pembe Konglormera ile (Resim: 25 - 25 A.) hendesi şeklinde kaplanmış, altına ise istalâktille ve stilize olmuş tezyinatla süslü mermer bir kuşak ilâve edilmiştir. Bu şekilde bir minare kaidesine başka yerde rastlamıyoruz (Resim: 26). Minarenin bina ile birleştiği noktadan itibaren gerek bina kornişleri, gerek son cemaat yeri silmeleri altında trapez şeklinde mermer kabartma bir tezyinat gerçevesi yapılmıştır (Resim: 27).

Minarenin külâh kısmı kurşun kaplıdır. Petek, şerefe korkuluğu ve istalâktille bütün beden sathı lacivert, sarı, yeşil, firuze mavimsi renklerle süslanmış tuğla ve kakma çinileriyle örtülmüştür (14).

Pantlar içinde 12 neli ve 13 üneli sıra alt olanları mevcuttur ve cümlesinin aynı mantıklı esas üzerine yapıldıkları görülür.

(14) Bu tuğla sıralama usulü Orta Asya ve İran içlerine kadar devam eder. Tuğlanın dar veya uzun

Bu kaplama umumiyet itibarile beden de üç kısma ayrılmıştır (Resim: 28).

1 - Şerefe altı geçme motifli hendesi çini kuşak, 2 - Bedeni örtün ebrami kabartma ve mecevi tezyinat, 3 - 6 - 9 - 12 dilimli muntazam mudallaların birleşmesinden vücut bulan ince kabartmalı, helezoni ve düz kuşak tahdit eder. Bu âbidenin renkli taşlardan olan cephe ve minaresindeki fazla miktarda malzeme çeşidi, hiçte aykırı ve yabancı durmuyor. Bu kadar çeşitli malzeme, birbirile öyle bir âhenk vücuda getirmiştir ki bu güzellik İznîğin yeşil toprağı, mavi seması, parlak güneşi altında sönmeyen bir zevk ve sanat kaynağı mesabesinde (Resim: 29, 30, 31).

Bu camiın kitabesine nazaran yaptırın meşhur Çandarlı Kara Halil (Hayretin paşa) mimarı Hacı Musadır. Bu zatın Sivas ve ya Niğdeli olması ihtimali hence çok kuvvetlidir.

Camiın son cemaat mahaline giren büyük kapısı üstündeki bir satırlık okunaklı süslü kitabe vardır.

Bu kitabeye göre inşaata 780 yılında başlanmış ve 791 de yani 11 yıl sonra bitirilebilmiştir.

İç kapıdaki kitabe *Der İslam* mecmuasında Franz Tescbner ve Paul Wietek tarafından yazılmış olan *Die Fesir Familie Gandarlyzade* makalesinde, bu mi-

yan cephesi üzerine sürülen renkli sırt ince bir tabaka teskil eder. Tuğla kırmızı ve çok kesiftir. Bu çeşit tuğlalar kaplama olarak değil, inşaatta malzeme arasında ve yalnız harçteki hava tesirine karşı kullanılmıştır.

Yeşil Camiın çinileri üzerinde bu bahis tektide, bir nebze durmak ve İznîkteki çini imalâtı hakkında eldeki mehazlere dayanarak bazı malumat vermek münaşip olacaktı. Otter: *Voyage en Turquie*, Cilt 1 - 44 üneli sayfada çini imalî hakkında malumat mevcut olduğu gibi *Ertiyya Çelebi seyahatnamesi* nin 3 üneli cildinde 9 yerde üstat kâğıt kârhanelerinin bulunduğu asrı Ahmed Handa 300 kârhane mevcut iken vuran olduğunu Kâşiden kâşeleri, tabakla, kırıkları değeri idi. Diğer Osmanide ne kadar nakkış kâşisi çinide var ise kâşileri hep bu İznîk serinde işlendiğinden şehrin bir adı da Çinî-Mosmî Rüm'dür. *İcarname ve bu kalemin nakışları* kâşiler işlenir ki râşında Usan hakkıyla kâşide diye zikretmektedir. İznîkteki araştırmalarda bu imalâthane bakıyelerine rastlanmıştır. Nitekim elektrik santralının inşaatı sırasında toprak içinde cıplışırme levazımı ve parçaları bulunmuştur.

leye ait diğer kitabeler gibi mevcuddur. Fakat bu kitabelerin iyice tedkiki lâzımdır. Çünkü bizim aldığımız, gerek bu makalede, gerek İznik ve Bursa tarihindeki kitabeler birbirinden çok farklıdır.

Son cemaat yerinin garp ciheti penceresi üstünde *سماعه الرخفر الرح* yazılı olup mihrabdaki çiçekli küfi yazı okunamamıştır.

ŞEYH KUTBİTTİN TÜRBE VE CAMİİ : XV. M.

Yeşil cami ve Nilüfer Hatun imareti arasında (Resim: 32 - Resim: 32 A).

Şeyh Kutbiddin cami heyeti. Fatih'in veziri Halil Paşa oğlu Beyazıt II. nin veziri İbrahim Paşa'nın esridir (902 - 905 Hicri).

İznik yangınında harap olan bu heyet, ahşap çatılı ve üç direkli son cemaat yerini havi bir cami, üstü kubbeli ve kiremit örülü kârgir türbe ve türbe divarına bitişik bir minarenden ibarettir. İznikteki Şeyh Kutbiddin ve Eşref-i Rumî camilerinde minareler binadan ayrı inşa edilmişlerdir, sayanı dikkat bir hususiyet arzederler (15).

Bu binada tetkik edeceğimiz noktalar az olmakla beraber önemli telâkki edilebilir.

Camiin girişi aks üzerinde değildir. Bu hususiyeti birçok ufak binalarımızda görüyoruz.

Cami kısmının duvarları bir sıra taş ve üç sıra hatulla inşa edilmiştir. Ön kısımdaki son cemaat mahalli üç kalın direğe istinat eden revaklı bir kısımdır. Bu kısmın kemerleri tamamen kesme taş olarak yapılmıştır. Sütun başlıkları kompozit üslubundadır. Bu başlıkların burada kullanılması dikkate şayandır. İznikte bulunan bu çok güzel üç başlığın burada kullanılması Türklerin san'ate verdikleri ehemmiyeti gösterir (16).

Mat sırlı ve hafif renkli tuğlalarla inşa edilmiş olan minare, İznik'in en güzel eserlerinden biridir. Tamamen Yeşil Cami minaresine müşabihdir. Türbe kâmilan kârgir olarak yapılmıştır. Dört cephesinde dört pen-

cere vardır. Kubbeyi tutan kemerler sivri ve iki merkezli Türk kemerleridir. Bu kemerler köşelerde birleşerek gayet ince birer ayak vücade getirir ve zemine kadar inerler. Türbenin şekli murabba ve bir dî'i 5.00 metredir. Türbeye, minare ile son cemaat mahallinin direkleri arasında açılmış olan kapıdan girilir. İçeride kitabesiz iki sanduka vardır. Kubbenin haricen gayet hafif ve 3 köşeli bir tanbur üzerine oturduğu görülmür.

Dahilde, köşelerdeki alikalar düz ve sıva ile örtülmüştür. Türbenin haricî duvarları son cemaat mahallinin taş işçiliğinin aynı işçilikle inşa edilmiştir. Camiin 6.45 m. irtifadaki duvarlarının vücade getirdiği kitle türbeye hâkimdir. Bu heyet kerpiç bir bahçe divarı ile çevrilmiş olup şark tarafı mezarlıktır. Gerek bina, gerek mezarlıkta kitabeye raslayamadık.

MAHMUT ÇELEBİ CAMİİ: 846 H. - 1442. M.

Ayasofya camii ile Yenışehir kapısı arasındadır. Halen mamur ve kullanılmaktadır. (Resim 33 ve 33 A - B).

Bu cami İznik'in bütün binalarında görülen karakterde, İznik Mektebi son eserlerindendir. Bu önemli âbideyi dikkatle tetkik edecek olursak, Yeşil camide görülen bariz hususiyetlerin tekemmül ettiğine ve daha sadeleştiğine kanaat getirilir. Esas itibarile İznik Yeşil camiinin daha ufak bir örneğidir. Fakat aradaki bariz farkları aşağıda zikrederim:

1 — Kubbede, tanburun açılmaması için Yeşilde kullanılan dört köşedeki alika üstü istinad duvarları burada görülmüyor. Mukavemet ve müvazenet tecrübeleri bunun lüzumsuzluğunu isbat etmiş ve artık tatbik edilmemiştir.

2 — Kubbe tanburu daha ziyade alçalmıştır.

3 — Kubbe haricen yarım kürreden ek-sik hissini verecek şekilde inşa edilmiştir.

4 — Kubbenin merkezi tambur dahiline indirilmiş ve tanburun şakulî duvarları mail itmeleri karşılamıştır.

5 — Son cemaat mahalli ile cami kor-nişleri aynı hizada devam ederek bir kesiklik vücade gelmemiştir.

(15) *Sapancadaki Rüstempaşa Camii*nde de aynı hususiyet mevcuttur.

(16) *Bursadaki* eserlerde bilhassa türbelerde kullanılan böyle başlıklar pek çoktur. Üzerinde haç bulunanları da mevcuttur; fakat bunların silinmesine bile lüzum görülmemiştir.

6 — Minarenin kürsüsü kubbe örtüsü ve kornişleri parçalayıp inşai aksaklıklara sebep olmamıştır. Yani *Yeşil Camide* görülen bu pürüz bu eserde halledilmiştir.

7 — Kubbelerde lüzumsuz boşluklar ve fener şeklindeki girintiler terk edilmiştir.

8 — Tezyinat daha sade ve düz, hatlar daha hâkimdir.

Yalnız bu eserde son cemaat mahallinin direklerine ve direk başlıklarına dikkat edilmemiştir. Bu başlıklar *Dor* üslûbuna benzer şekilde gayet sade hatlarla, basık olarak yapılmıştır. Belki bu parçalar (direkler tamamen antik olduğu gibi) başka bir eser harabesinden getirilmiştir (17).

Bu camide çok dikkatli işçilik görülmektedir. Kemerler çok muntazam çizilmiştir. Bilhassa son cemaat yerinin mermer korkulukları, kapının iki cihetindeki nişler çok mükemmel taşçılık eserlerindendir.

Tuğla minaresinin parlak sırlı tuğlaları Firuze mavisi rengindedir. Minarenin nisbeti *Yeşil Camideki* nisbetlere çok yakındır. Yalnız şerefe altı tuğla tezyinatı irtifai daha hâkim görülüyor.

İç kapısı üzerindeki kitabe, bu nefis eserin *Çandarlılar* ailesinden *Mahmut Çelebi* tarafından yaptırıldığını gösteriyor:

Bu eserin, kitabeye göre 846. H. yılında, Murat II. nin zamanında inşa edilmesine rağmen Bursa ve Edirne'deki âbidelerimizle mühim farklar arzettiği hemen görülebilir.

EŞREF-LRUMİ CAMİ VE TÜRBESİ:
XV inci asır sonu.

İstanbul kapısı ile çarşı arasında, mahalle içindedir. Bugün bir harabeden başka bir şey değildir. İznikte, bilhassa teferruat ve dahili tezyinatı ile meşhur olan bu eseri arayanlar, bu güzel âbideden yalnız bir minare ile yanmış duvarlardan ibaret bir taş yığını bulabilirler. *Orientalisches Archiv* III. de *Cornelius Gurlitt* tarafından yazılan *Die Islamitischen Bauten von Iznik*, makalesinden başka yerde bu eser hakkında mimari malûmata tesaduf olunamamıştır. Biraz önce tavsif edilen Şeyh Kutbiddin camii tarzın-

da üstü çatılı, dört direğe müstenit, yanları kapalı son cemaat mahalli bulunan cami ile, Türbe ve Tekkeden ibaret bir bina heyetidir. Burada da minare binadan tamamen ayrı inşa edilmiştir (Resim: 34).

Bu minarenin mimari yönden dikkate değer tarafı uzun bir bedene mukabil petek ve külâh kısımları çok tıktır ve şerefe, alt istalâktileri ile oldukça geniş ufki bir nisbet tesiri yapar. Petek ile beden arasındaki kalınlık farkları da gözle pek güzel seçilecek derecede fazladır.

Minarenin, kırmızı tuğlaları ve çini karı kuşaklarla tezyin edilmesi az tesadüf edilir hususiyetlerden biridir. İran seferine giderken, Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılan tamir de konulan bu çiniler; X uncu asrın en güzel parçalarıdır.

Cami, *Gurlitt*' in takribî plânından anlaşılacağı üzere müstatili, üstü ve müezzin mahfeli tamamen ahşap inşa edilmiş (Resim 35). Mihrabın tuğadan yapılan basit tezyinatı; istalâktilit işlenecek bir mihrabın taslak halindeki taşlarını andıracak şekilde yapılmıştır (Resim: 36-37-38). Anadolunun ikinci derecede hütün binalarında bu şekillere fazlasıyla rastlamak kabildir. Mihrabın nişi içindeki çinilerle duvar çini kaplamaları (geri kalan bazı aksamı da sökülüp satılmak suretiyle) işgal esnasındaki yangında tamamen mahvolmuştur. Bunlara minare kuşakları üzerindeki nefis çiniler gerek motif, gerek renk itibariyle bir örnek olabilirler. Bu minarenin bir âbide halinde muhafazası ezemdir. Bu eserde, bugün hiç bir kitabe mevcut değildir. Bu âbidenin hadiresinde çok kıymetli mezar taşları mevcuttur. Bunları mezar taşları bahsinde tetkik edeceğiz.

TÜRBELER VE MEZARLAR

İSTİF AÇIK KÜNBETİ: XIV üncü asır başında

Lefke kapısı haricinde Su kemerinin cenup cihetinde, tarlalar içinde surlardan 400 m. mesafededir.

Dört ayak üzerine oturtulmuş bir kulbe ibaret olan bu türbe, inşa itibariyle dikkate değer bir eserdir (Resim: 39 - Resim: 40).

(17) Bu tahmini serdetmekle beraber *Yeşil*deki kapı ve son cemaat mahalli mantığına tamamen tevafuk ettiğinden bu parçaların bu eser için yontulduğuna şüphe yoktur.

XIV üncü asır içindeki bütün binalarımızda bilhassa gördüğümüz bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla şeklini aynen burada da buluyoruz. Bu sebeple periyodunu mimari tarihi bakımından tetkik edebiliriz. Bu inşa sistemi Türk Osmanlı mimarisinde, bu muntakadan itibaren kuvvetle hâkim olmuştur. Tuğla ve taş aralarındaki derzler tuğla kalınlıklarından azdır. Türk mimarisinde önemli bir karakter olan bu sistem daha senraları bazı hususiyetler göstermişse de bu farkları bu yapı işçiliğinde göremiyoruz. Bugünkü zeminden itibaren 6 taş sırasını müteakip kubbeyi tutan yuvarlak kemerlerin üzengi altlarında, bu tuğla hatıl gayri muntazam şekilde beş ve altı sıra arasında tahalüf eden bir kalınlığı haizdir. Bu taban üzerine mermer bir üzengi taşı konmuştur. Bu taşın kemer yapılırken mühim vazifesi olması melhuzdur; şöyle ki:

Kemer kalıbı bu konsollara istinat edecek şekilde yerleştirilir; taş, tuğla ve horasan harcından mürekkep malzeme ile inşaat yapılır. Yalnız gerek kubbenin şekli, gerek yapı sanatı dikkatle ve itina ile yapılmasına rağmen bu kemerlerin bir yarım daire şeklinde inşasının sebebini bilmak imkânını elde edemedim. Bunu Bizans tesirine hanledenler de bulunabilir. Fakat biraz gayretkeş Avrupalı müelliflerin dediği gibi, bu eserler Bizans tesiri ve yerli mimarların himmeti ile yapılmış değildir. Böyle olsa idi yukarıda zikrettiğim Türk karakterlerini bulmak imkânı mevcut değildi. Yalnız Bizans taşçı ve divarçıların bu âbidelerin inşasında kullandıkları mevzuu bahsolabilir. Muhakkak ki bu gibi yerlerde bulunan usta ve işçiler yapılarında çalıştırılmış ve Bizans inşa sistemi de gayri şuurî olarak bu işçiler tarafından kısmen tatbik edilmiştir.

Birkaç eseri tetkikten sonra bu ustaların tesirlerinin ne kadar çabuk zail olduğunu göreceğiz. Bunun da sebebi Osmanlı ülkesine yeniden Türk boylarının ve sanatkarların katılması, ruhlarında meknuz olan zevk ihtiyacını temin eden köklü, kültürlü elemanların çoğalmasındır.

4.55 metre kütünde olan ufak kubbe, yarım kubbeden büyüktür. Bunun sebebi dört ayağın yan dafialarını temin edecek ve kubbenin mail kuvvetlerini karşılayacak bir vasıtaya başvurulmadan durdurulabilmesidir.

Bu sebeple kubbenin merkezi yukarı kaldırılmış, kemerlere kuvvetlerin asgarî meyille ve şakûle yakın getirilmesine çalışılmıştır ki Türk mimari tarihinde buna her zaman istisnasız rastlayabileceğiz.

Kubbenin halen mühim bir kısmı çökmüş ve mezarların üstü açılmıştır ki türbenin halk arasında alem olan adı buradan geliyor. Dahilinde Selçuk üslûbunda iki taş mezar varsa da kitabeleri mevcut değildir. Yalnız birinin üzerinde kırk mermer parçaları arasında şu satırların bulunduğunu gördüm. Plânda kitabeli taşın yeri numara ile gösterilmiştir.

المغفور الى رحمة
ابن خليل ابن خواجه

Tarihi mevcut değildir. İznikte bu eser hakkında hiç kimse birşey bilmiyor. Hiç bir rivayet ve efsanesi yoktur.

Bu eserin kubbe ve diğer yıkılmağa müstaid kısımlarını onarmak ve kurtarmak lâzımdır.

Bu türbenin Sarı Saltık'a ait olduğunu söyleyenler de vardır. Bu cihet tarihçilerimizin tetkikine muhtaçtır (12).

REYHAN TÜRBESİ : XIV. ci asır başı.

Yenişehir kapısı dışında, şosenin sahil cihetinde, surlardan 260 metre ilerde tarlalar içindedir (Resim: 11, 12, 13).

Bu türbe hakkında ne mehazlarda, ne de halk arasında dikkate değer bir malûmat mevcut değildir. Yalnız bu eserin hususiyetlerinin ve mimari ehemmiyetinin dün olmadığı bir görüşde anlaşıyor.

Tarihi tetkikata başlangıç olacak hakiki isim ve kitabesi de mevcut değildir. Bu yazının çevresi içinde bu eser üzerinde bir nebze duracağız.

Bu âbidenin şehirdeki âbidelerle müşaheret bakımından münasebeti olmakla beraber, nisbetler yönünden oldukça farkı vardır.

1. Kubbenin merkezi tambur kaidesi üzerinde olduğundan yarım küre ve hariçi görünüşü nisbeten basık ve sivridir.

(12) SARI SALTUK 13 üncü asırda yaşamıştır.

2 — Kubbe tanburu haricden ve dahil-den çok yüksektir.

3 — İnşaat itibarile haricen kaba ve nisbeten gayri muntazam moloza yakın taşlarla inşa edilmiştir.

4 — Tuğla hatıllar, 3 sıra yerine 2 sıra üzerine ve itinasız dizilmiştir. Pencere kemerleri yuvarlak ve taştan yapılmıştır.

5 — Daha iptidai şekilde yapılmış bir moloz duvarı ile birleştirilmiştir ki bu kısmın daha sonra yapıldığı bellidir.

6 — Sıçan dişi tâhir olunan şekilde silmeleri mevcut olup, iki sıra arası iki kat taş ile ayrılmış bir vaziyette ve hiç bir yerde görülemiyen ağırlıktadır.

7 — Dahili eb'adı ile irtifak arasında şakuli büyük farklar mevcuttur.

8 — Dahili köşeler tromp şeklindedir ve irtifa nispetleri fazladır.

9 — Tanbur dahilen yuvarlak ve tak-simatsızdır.

10 — Alt ve üst pencerelerin aksleri dikkatle tatbik edilmemiş, biraz yana kaçırılmıştır.

11 — Dahilinde, tanbur üzerinde sezilen renkli tezyinat fersek şeklindedir. Renklerin imtizaçsız ve âhenksiz olduğu bellidir. Bu farkları göz önüne koyduktan sonra Osmanlı Türkler tarafından İznîğin zaptını müteakip yıllarda bir Türkün nezareti altında Bizanslı işçilere yaptırıldığı kanaati mevzuu bahsoluyor. Bu hususiyetler arasında Türk karakterlerinin görülmesi başka türlü izah edilemez.

Esas türbede daha sonraları ilâve olunan binanın giriş cephesini değiştirdiğini zannettirecek deliller mevcuttur. Kubbeli kısımda beş büyük, iki küçük, ilâve olunan giriş kısmında ise 3 mezar mevcuttur.

Tarihçilerimizden bu eser hakkında araştırmalar beklemek ve o tetkiklere dayanarak bu dikkate şayan ayrılıkları tebarüz ettirmek icap etmektedir.

ÇANDARLI HAYRETTİN PAŞA TÜR-

BESİ: 780 : 800 H. 1379 M.

Lefke kapısı haricinde, su yolunun şimal cihetinde, mezarlık içinde, surlardan 200 m. kadar mesafededir.

Sağır kubbeleri ve dik tamburu ile ilk

nazarda dikkatimizi çeken bu bina haricden, nispeten ağır görünür (Resim: 44).

Bu âbidenin mühim bir hususiyetile mimarimizde oldukça tetkike değer yeri vardır. Bu hususiyet, haricen kümbet şekli ile kürrevi bir kubbenin birleştirilmesine yakın bir vaziyet hâsıl olmasındadır. Bu eserin içinde emsali olmayan nefis mezar taşları mevcuttur ki o devrin bize en mükemmel bir sanat vediasıdır.

Binanın inşa şekli XIV üncü asır başlarına aittir ve bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla hatıllı, dik tanburlu ve tuğla silmelidir. Bu türbe birbirine bitişik murabbaî iki kısımdan ibarettir. Bu iki parçanın birbiriyle alâkası haricen ve mimarî cepheden mütalâa edersektâli ve ayrıdır. Dahilden yine aynı hissi verecek şekilde birbirlerinden izole edilmiş, yalnız basık bir kapı ve bir pencere ile birleştirilmiştir. Duvarlar oldukça kalın ve hesapsızdır. Bu eserde dikkatimizi celbeden haricî ayrılıklar yerine dahilen alikalar ile tanbur çok muvaffakiyetle taksim edilmiş ve duvarlara oturtulmuştur. Binanın içinde mevcut olan ruhî tesir, bize Selçuk üslûbünün kuvvetli varlığını ilhas ettiriyor. Bu binada ziyanın giriş ve dağılışı, nötr ve sâkin ışık, düz ve ufki hatlar, bizi çok itina ile işlenmiş kabirlerle yalnız bırakıyor. Hayrettin ve Ali paşaların mezarlarının bulunduğu hücre, yalnız başına gerek haricen ve gerek dahilen bu mühim hususiyetleri arzuemektedir. Diğer kısmın en büyük hususiyeti kubbe tanburudur. Bütün Bursa' üslubü içine soktuğumuz âbidelerin bir farikası derecesinde mühim olan bu unsurdur. Yumuşak inhinalı ik: Türk kemeri ile kornişleri jleri doğru alınmış ön cephesi 17,77 m. tutan bu binanın girişi, Türk mimarisinde hususî binalarda olduğu gibi aksa getirilmemiştir. Ahşap bir sacakla bu girişten 1 No. lu umumî salona girilir. Bu salon yukarda zikredilen hususiyeti haiz bir tanbur üzerine oturtulmuş, yarı kürreden biraz fazla bir kubbe ile örtülmüştür. Bu sebeple dayanma kemerlerine ihtiyaç görülmemiş ve tatbik edilmemiştir (19).

(19) Sinan devrinden biraz evvel kim ile başladığını hâlen tesbit edemediğimiz bu inşai şekli, binanın haricî güzelliğinde büyük bir inkılâp yapmıştır. Bu elemanı kullanan mimarın Esir Ali olması muhtemeldir.

Ziya Hüzmeleri, şakulî tanburun üstünde açılmış üç pencere ile, aşağıda zemine yaserlerimizin üzerinde, garazın izleri ve acı gölgeli, günün her saatine göre değişen dekoru vardır. Bu salonda mevcut mezarların birçoğlarının taşları mevcut değildir. Bunların istilâ zamanında kırılarak yerleri kaybedilmiştir. Türbede mevcut bu nefis san'at eserlerimizin üzerinde garazın izleri ve acı hatıraları, büyük ve tamiri imkânsız lekeler ve yaralar şekline inkılâp etmiştir.

İkinci hücrede ise yukarda kaydedildiği üzere Hayrettin ve oğlu Ali paşaların mermer mezarları mevcuttur. Bu salonun kubbesi gayet ince, basit bir kornişle divara ve alikalara oturtulmuş ve kaide sekiz köşeli yapılmıştır. Dört köşedeki alikalar çift müselleslerin ittihaından vücut bulmuş, tamamen XIII üncü asır Anadolu Selçuk inşaat sistemine göre inşa edilmiştir. Bu müsellesi alikalar hemen aynı his ile haricden de gösterilmiştir (20).

Kubbenin tanburu mevcut değildir. Tepedeki açık fener mahalli, bu dairenin ziyasının nötrlüğüne hizmet etmektedir. Ziyanın dağılışı, köşelerde vücuda getirdiği gölgeler ve sükûn, ruhî bir tesir vücuda getiriyor. Bu hücredeki mezarlar üç adet olup birincisi Ali paşanın, ortadaki Hayrettin paşanın, nihayet köşedekinin kitabesi yoktur ve bu kabrin bir kadın mezarı olması muhtemeldir.

Bu salonun diğer salona nazaran vasatı 65. sm. kadar çukur olduğu ve etrafında dar bir set vücuda getirildiği görülüyor. Şimal cephesi tamamen sağırdır. (Plân ve maktalara bakınız (Resim: 45. 46)).

Hayrettin ve Ali paşaların mezar taşlarının işçilikleri emsalsizdir (Resim: 47-48-49). Bunların san'at tarihimiz bakımından kıymetleri çok büyüktür. On üçüncü asır Selçuk üslubu üzere kitabe ve istalaklitli birer hücre halinde ve ikişer cephele yapılmıştır. Bu cephelerdeki kitabeler arabçadır. Sanduka kırsımları müsellesi sırtlı ve müstatilî kaidelidir. Üstlerindeki yazılar farscadır. Bu yazıların cümlesi çok girift Selçuk sülüsüdür.

(20) *Fatih Camii*nde Medrese dershanelerinin kubbe teşkilâtında da bu hususiyete rastlıyoruz ki hemen hemen başka eserlerde tesadüf edilmiyor ve Bursa üslubunun hususiyetleri çevresinde kalıyor.

Mezarların lahit kısımlarının irtifai 0,85 eb'ıdır 3,50X0,78 metredir. Baş ve ayak taşlarının irtifaları 180 sm., genişlikleri 45 sm. dir. Bugüne kadar bazı yerlerde kısmen neşredilen bu mezar taşlarının yazıları tamamen hâl edilememiştir ve cümlesi hatadan salim değildir.

İBRAHİM PAŞA TÜRBESİ VE İMARETİ : 830 H. - 1427 M.

Lejke kapısının iç tarafında yeni cadenin başlangıç noktasında, çınarlı meydan kenarındadır.

Bu türbenin öncephesi kesme taş. (Resim: 50), arka duvarları moloz ve kerpiç ile inşa edilmiş, çatısı ahşap bir binadır. Mimarî kıymet itibariyle büyük bir önemi yok ise de içinde mevcut mezarlar çok mühim eserlerdendir (Resim: 51).

Türbenin şark duvarına bitişik olarak inşa edilmiş ve bugün tamamen münhedim bulunmuş olan imaretin bize kalan tek işareti kitabe taşından ibarettir. İzniklilerin ifadesine göre bu kısım mustatilî bir salondan ibaret imiş. Türbenin plânı murabbaa yakın ve her cephesi ikişer pencerelidir (Resim 52). Ön. kesme taş cephenin büyük tadilâta uğradığı ve derzlerin gayri muntazam sıvandığı görünüyor. Pencere kemerlerinin şekilleri bozulmuştur. Çatısı ve tavanı çok basit ve yenidir.

Bu türbedeki mezarlar da tamamen kırılmış olduğundan tetkikleri çok müşküldür.

1 — Halil paşa oğlu Ahmet paşa. Vefatı : 832 H. Şevval.

2 — İbrahim paşa bin Hayrettin paşa. Vefatı : 832 H. - 24 Zilkade.

3 — İbrahim paşa kızı Fatma Hatun. Vefatı : 843. H.

4 — Saide. Vefatı : 847. H.

İbrahim paşa imaretinin kitabesi türbe içinde mahfuzdur. 84 santim uzunluğunda, 45 santim eninde mermer bir levhadır. Yazıları girift Selçuk sülüsüdür.

HALİL PAŞA TÜRBESİ : (Fatihin ve ziri 859 H. - 1455 M.

İznik'in yeni karşı caddesi üzerinde *Nilüfer hatun imareti* civarındadır. Çandarlı İbrahim Paşa türbesi

gibi ön cephesi kesmetaş, arka kısımları moloz ve kerpiç ile inşa edilmiş, ahşap çatılı müstatile yakm ve sokak cephesi duvarı az çarpuk bir binadır (Resim: 53). Türbenin, dört cihetine müteaddit pencereler vardır. Yapı kitabesi mevcut değildir. Türbede mevcut 12 mezarın hemen bütün taşları parçalanmış, toplanması, tetkik edilmesi imkânsız hale gelmiştir. Yalnız Halil paşanın ve birkaç mezarın bazı kısımları okunabiliyor. Eskiden sokakın karşı cihetinde, türbeye mukabil Halil paşanın imareti ile mescidi de varmış. Bugün bu iki eserin yeri arsa halindedir ve kitabeleri de mevcut değildir.

Bu türbeyi yaptıran ve Halil paşayı buraya gizlice gömdüren, sonraları ikinci Beyazıda vezirlik yapan oğlu Atik İbrahim paşadır. Bu zat babasının mezarını dahi Fatihden saklamak için gerek tarihini, gerek elkabını tahrif ettirmiş (21).

Türbedeki kırık mezar taşlarının üslublarına bakılırsa bunların XV ve XVI ncı asırlara ait oldukları ve sanat bakımından ehemmiyetleri bulunduğu görülür. Ne yazık ki cümlesi parça parça edilmiş ve bir kısmı kaybolmuştur. Bu mezarların vaziyet ve eb'adına bakarsak bir kısmının çocuk ve gençlere ait olduklarını tahmin edebiliriz.

Bu kitabelerin bazıları talik, bazıları sülsüdüdür.

İZNİKTE MEVCUD KIYMETLİ MEZAR TAŞLARI, XI-XIV-XVIII inci asırlar arasında :

1 — Çandarlı Hayreddin paşanın mezarı.

Bu eserin bilhassa emsalsiz sanat kıymeti mevcuttur. Baş ve ayak taşındaki müzeyyen taşlar ve mermer işçiliği çok nefis, yazılarının şekli girift Selçukî sülüsüdür (Resim: 47 - 48).

2 — Hayreddin paşanın oğlu Ali paşanın mezar taşları daha nefis ve

(21) Kitabede kendisinin ve babasının paşa ve vezir lakabları mevcut değildir. Halil Paşanın ailesi Fatihin gazabından çekinerek Halil Paşanın mezar kitabesini bu şekilde yazdırmışlar ve 834 tarihi koymuşlardır ki bu tarih Hicri Şemsî olarak alınmıştır. Hicri kameriye tahvilinde 859 tarihi çıkar. *İznik ve Bursa Tarihî*, Memduh Turgud Bursa 1935. sahife 140.

yazı taşı sanatı bakımından çok önemlidir (Resim: 49).

3 — Çandarlı Hayreddin paşanın oğlu İbrahim paşanın, imareti yakınındaki türbesinde mevcut mezar taşları gerek sanat gerek tarih bakımından aynı ehemmiyeti haizdir (Resim: 51).

4 — Fatihin veziri Çandarlı Halil paşanın türbesindeki mezar taşları ise XV inci ve XVI ncı asra ait çok mühim şekil ve tezyinatı, hattâ renkleri muhafaza etmektedirler. Bu taşların hemen hepsi tahrib edilmiş bulunduğundan toplanıp kırıkların birleştirilmesi ve korunması lâzımdır (22).

5 — Mahmud çebe camii hatiresinde taşlar ise şekil itibarıyla bilhassa dikkate değer nümunelerdedir. Bunlardan bir kaçının resimlerini makaleye ilâve ediyoruz (23). Bu önemli parçaların mahallerinde muhafazası lâzımdır (Resim: 54, 55).

6 — Eşref-i Rumî camii hadiresinde mevcut olan biri kadın diğeri erkek iki mezar taşının tarih itibarıyla büyük bir ehemmiyeti haiz olmadıkları nazarı itibare alınarak kitabeleri tesbit edilmemiştir.

Yalnız klâsik Türk sanat telâkkilerine karışan lüle ve Barok tesirlerinin ne kadar iyi hazmedildiğine ve millileştirildiğine gayet güzel iki misal olan bu parçaların motif itibarıyla zenginlikleri ve işçilik bakımından fevkalâdelikleri, ilâve olunan fotoğraflardan pek güzel anlaşılacaktır (Resim: 56, 57, 58, 59, 60).

Bugün müze deposu olarak kullanılan Yakub çebe imareti avlusunda getirildikleri yerler malûm olmıyan bazı mezar taşları vardır. Bunların içinde zikre değer bulduklarımızın fotoğraflarını ilâve ediyoruz. Bu taşların Orhan ve Murad zamanında yapılmış oldukları tezyinat ve işçiliklerinden anlaşılıyor. Biri çok güzel olan bu taşların, diğerleri usta ellerden çıkmamalarına rağmen çok orijinaldirler (Foto: 61). Diğer taşlar da-

(22) Franz Teschner, Paul Wittek. *Der İslâm mecmuasındaki Die Vezir familie Gandarlyzade* makalesinde bu mezarların kitabe fotoğrafları da mevcuttur.

(23) Bu taşların resimleri, formaları itibarıyla dikkate şayan görülerek mahallinde çizilmiştir.

ha sonraki devirlere ait ve oldukça kıymetli parçalardır. XI inci asra ait Selçuk mezarlarına gelince, Yenışehir kapısı hizasında ve göle en yakın büyük kule üzerindeki Selçuk lahidleri çok dikkate değer parçalardır (24).

SÜLEYMAN PAŞA MEDRESESİ : XIV üncü asır başında.

Maltepe mahallesi ile hükûmet konağı arasında mahale içindedir.

Osmanlı Türkler tarafından yapılmış binaların en eskilerinden olan bu medrese, inşaat ve malzeme itibarıyla çarşı mescidine çok benzer. Yalnız saçak kornişleri tamamen taştan mulürsüz, basit olarak yapılmıştır. 11 odalı olan medresenin dershanesi avlı revakına ve arka cephesine göre mütenazır değildir. Planı U şeklinde ve mütenazır iki kolda üçer oda vardır. Bütün medrese sisteminde görüldüğü üzere önleri revaklıdır (Resim 62 - 63). Burada ilk defa olarak, Selçukîlerdenberi ayakların tamamen kalkarak revaklı kısım kemer istinadlarının direğe tahavvül ettiğini görüyoruz. Bu inşaat usullerinin ve mukavemet kaidelerinin ampirik olarak tekemmül ettiğini bize göstermektedir. İnşaat basit ve fazla itinalı olmamakla beraber hiç bir yabancı elin karıştığı görülüyor. Revaklı avluda kullanılan sütun başlıkları çok basit ve tezyinatsız üst kısımları murabba, altları dairevi olmak üzere yarım mahruta benzer şekildedir. Kemerler iki merkezli sivri türk kemeridir. Medrese odalarının sokağa nazır olan pencereleri yüksektedir. Kapılar revaklı kısma açılır ve odaların akslarından yana kaçırılmıştır. Binanın iki köşesine gelen odalara mail ve uzunca geçid şeklinde kapılardan girilir. Revaklı kısımda da beş direk vardır. Revak kollarının iki nihayeti divarlarla kapatılmıştır. Divar kalınlıkları her cephede aynı değildir. Bazı odalarda ocak vardır. Hariden medrese dershanesinin aksdan kaçıklığının görülmemesi için yanındaki odanın önüne dar bir kısım ilâve edilmiş ve cephe-

de geniş bir duvar çıkıntısı vücuda gelmiştir. Halbuki dersane kubbesinin irtifakı yanındaki odanın irtifakından çok farklı olduğundan bu aksaklık saklanamamıştır (Resim: 64).

Bu eser Osmanlı ülkesinde mahir sanat kârların ve mimarlıkta üstad kimselerin henüz yetişmediği bir harp ve başlangıç devresinde; Orhan Gazinin ufacak ülkesinde oğlu Süleyman paşanın yaptırdığı binalardandır. İznikte halen başka kârgir medrese mevcud değildir. Diğerleri tamamen mahvolmuşlardır. Evliya Çelebi eserinde bu medreseden bilhassa bahseder.

İ M A R E T L E R

NİLÜFER HATUN İMARETİ: 790 H. :
1389 M.

İznik şehri içinde Yeşil camiin karşısındadır (Resim: 65).

Bugün kısmen harap ve odun deposu olarak kullanılan bu eser, Türk mimari tarihinde çok önemli bir mevki işgal eder. 20-23 santim irtifada kesme taş ve üç sıra olmak üzere horasanla beraber 23 santim yükseklik tutan tuğla hatılla inşa edilmiştir. Esas cephede 15 sıra tuğla hatıl ve 14 sıra kesme taş mevcuddur. Divarların, vasatı 45 santim irtifada kesme taş bir temel üzerine oturtulduğunu görüyoruz. Bu sokl diğer eserlerde de mevcuddur. Ön cephede mevcut olan revaklı kısım beş yanlarda ikişer kemere taksim edilmiştir (Resim: 65 A). Bu kemerlerin ortalarındaki kemer daha büyük inşa edilmiş olup binanın esas aksı üzerindedir. Bütün heyet bu esas mihvere göre tamamen mütenazırdır. Yanlardaki kemerler mermer sütunlar üzerine konmuş ve yeşil camiinkinden daha mütekâmil istalaklıtlı mermer başlıklara istinad ettirilmiştir (Resim: 66).

Bu kemerlerin gergileri, İznik'in diğer âbidelerindeki gibi ahşabdandır.

Bina aksının üstünde bulunan büyük kemerin iki cihetinde mevcut dilimli kontrfor (dayak direği) Türk mimarisinde Selçukîler tarafından da kullanılmıştır (Resim: 67).

Profilli üzengi zeminlerine oturan kemerler yumuşak inhinalı ve iki merkezli sivri Türk kemerleridir. İki kemerin birleşirken

(24) Bu mezarlar, Selçukluların 1081 - 1097 yılları arasındaki hükûmetleri zamanında yapılmış ve İznik'in, birinci Haçlı seferinden sonra tamirinde Bizanslılar tarafından yerlerinden sökülerek surlarda kullanılmıştır. *Kızlar Kulesi*nin dik cephesinde dürbün ile tedkik edilebilecek tehlikeli bir noktada bulunmaktadır.

vücuda getirdikleri müsellesi kısım tuğla ile ve tezyini şekilde doldurulmuştur. Sivri köşeler daima 45° ile kesilmiştir.

Pencere lentoları ahşab ızkara şeklinde yapılmış, üstü tuğla ve taş ile doldurulmuştur (Resim: 68).

Kemerler şaşırtma şekilde, tuğla ve taş ile örtülmüş hem de tezyini bir unsur olarak kullanılmıştır.

Halen revaklı kısmın cenup tarafının tonozları çökmüş köşe ayağı bir kontrfor ile tahkim edilmiştir (Resim: 69). Düz ve geniş kilit taşlı ve üstü çift tuğla kemerli kapıdan büyük kubbeli ve bir dır 10,30 metre gelen bir salona girilir (Resim: 70). Bu salonun kubbesinin üstünde bir aydınlık feneri vardır. 8 dırlı, mudalla fenerin her sathında sivri kemerli pencereler açılmıştır. Bu salondaki bütün duman ve buharlar bu menfezden dışarı çıkar (Resim: 71).

Bu dairenin zemininden bir az yüksek diğer bir kısım mevcuttur ki bu mahal, geniş bir kemerle büyük kısımdan ayrılmış ve iki küçü kubbe ile örtülmüştür. Şöyle ki: bu kısım geniş bir kemerle iki müsavi mustatile ayrılmıştır. Bu mustatillerin ortalarına kuturları küçük dırlılar olmak üzere iki kubbe inşa edilmiştir. İki yanlarında kalan açıklıklar tonozlarla örtülmüş, birer taraflarından orta kubbeye, diğer cihetlerden duvarlar ve kemerlere istinad ettirilmişlerdir (Resim: 72). Bu tonozların mürtesimleri müsellesi şekiller vücuda getirmişlerdir.

Büyük kubbeli dairenin iki cihetindeki kollar da mustatili salonlardır. Bu salonların orta kısımları, bir murabba şeklinde taksim edilmiş ve üstlerine kubbeler inşa edilmiştir. Gerek bu kubbeleri yanlardan istinad ettirmek, gerek geri kalan yan kısımları örtmek için geniş kemerler inşa edilmiştir. Bu salonların birer mutfak olduklarını, büyük kubbeli dairenin divarına bitişik kemerlerin üzerindeki büyük baca deliklerinden anlıyoruz. Bu bacalardan hem duman, hem rutubet harice çıkmakta idi. Bugün ocak enkazı mevcut değildir. Bu sebehten, zemine konulan ızkaraların altında yakılan ateşlerle müteaddit ve müteharrik ocaklar vücuda getiril-

mekte olduğu tahmin olunabilir. Osmanlı türkleri devrinde mükemmel surette yapılan ilk imaret, bu eserdir. Plân şekli itibarile çok ehemmiyetlidir.

Kapı üzerindeki kitabe üç satır halinde ve Selçukî sülüsü, kıрма ve girift yazıdır.

Bu kitabeden anlaşıldığına göre 790 yılında Murad Hüdavendigâr tarafından anası Nilüfer Hatunun ruhu için bu imaret yaptırılmıştır. Bu sıralarda Çandarlı Hayreddin paşanın Yeşil camiini de minnet Hacı Musa inşa etmekte idi.

YAKUP ÇELEBİ İMARET VE TÜRBE.
Sl : XIV üncü asır başı.

İznik'in Maltepe mahallesinde, halen eski eserler deposudur.

Plân itibarile Nilüfer Hatun imaretinden az farklı olan bina heyetinde, ehil bakımından revaklı kısmın daha büyük ehemmiyeti vardır. Tamamen aynı devir inşaat tekniği, mimarî görüşleri ile inşa edilmiştir. Binanın kitabesi mevcut değildir. Bu sebeple hakiki inşa tarihini tesbit imkânını elde edemedik. Binanın haricinde giriş cephesinin sağ tarafında, dört köşeli ayak üzerine inşa edilmiş bir türbe vardır ki bu da Yakup Çelebinin mezarıdır. Bu türbenin dört kemeri içerden takviye kemerile kuvvetlendirilmiş ve orta kısımları tamamen duvarla örülmüş, yalnız birer pencere bırakılmıştır (Resim: 73).

Bu inşaat, bir sıra kesme taş, üç sıra tuğladan ibaret yapı sistemidir. Kubbelerin tanbur kısımları kubbe ile mütenasipdir. Kemerler sivri ve iki merkezli kemerlerimiz sınıfındandır.

Nilüfer Hatun imaretinde görülen kesme taş sokl burada da mevcuttur.

Burada dikkate şayan cihet, binanın çevresini dolaşan bir saçak ornumasının yekpare ve ufki olarak bulunmamasıdır. Bazı noktalarda tonoz meyile alçalan kornişler, arka cepheden görülecek şekilde meyillidir.

Kapı girişi aksındaki büyük orta salon iki kubbe ile örtülmüş olup cenup tarafındaki kubbe daha büyüktür.

Revaklı kısmın tonozlarının harici görünüşü meyilli çatı şeklindedir. Giriş kapısı üzerindeki kubbenin irtifar bu çatının o noktada yükselmesini icab ettirmiştir.

Revaklı kısım, Nilüfer Hatun imaretinde olduğu gibi kapı aksında mütenazır olmak üzere iki cihette ikişer kemere taksim edilmiştir. Bu şekilde iki köşe ayağı, iki ara ayak ve iki adet mermer direğe istinad ettirilmiştir. Direk başlıkları sade, yuvarlak şekilde ve tezyinatsızdır.

Bina girişinin iki cihetindeki odalar, tonozlu ve ocaklı hücrelerdir. Revaklı gale-riye pencereleri yoktur.

Bu eser de sanat tarihimizde dikkate değer hususiyetleri mütalâa edilecek âbideler arasına girecek kıymettedir.

İSTANBUL YOLUNDA HAMAM: XIV asır başında.

İstanbul kapısı ile *Yeşil cami* arasında yangın yerinde, metruk bir vaziyettir.

Yangın yerinde, kulübeler arasında bir taş yığını hissini verecek kadar belirsiz, harap bir bina bakıyyesi mevcuddur. Bu binanın dahilen ne kadar dikkatle tetkike değer olduğunu tasavvur etmek imkânı yoktur. Bu binanın ufak ve eb'ad itibarile gelimsizliği, kat'iyyen bir çok mühim hususiyetlerin saklı olduğuna ihtimal verdirmez. Fakat bu ufak dört kubbeli ve müteferrik kısımları havı binacık, İznik'in dikkatle üzerinde durulacak binalarından en mühimmidir. İnşa tarzı ve şekli bu harabenin bir hamam olduğunu vazıhan göstermektedir. Klinghardt, *Türkische Bäder*'inde bu hamam üzerinde ehemmiyetle duruyor. (Sahife 41- 42-43-44-45). Fakat bu müellifin tetkikleri üzerinde bazı noktaların pürüzlü kaldığı kanaatindeyim.

Bu zat çizdiği plânda sirkülasyonun esaslarını tesbit etmek imkânını elde edememiştir. Bu plânda I No. mahal halvet olarak değil, halvetlere girilecek bir geçid gibi mütalâa edilmelidir. Kanaatime ve tetkikatıma göre bu hamam büyük bir konak veya saray hamamıdır (25). Tezyinat itibarile İznik'in hiç bir eserinde bu kadar ihtimama rastlamak imkânı yoktur. Fakat bu binanın inşaat devrini araştırmak lâzımdır. Bunun için hemen kat'i bir söz söylemek büyük bir hataya düşmek olur. Yalnız istalaktitlerin ve tezyinî, in-

şai elemanların çok kuvvetli Selçuk tesiri altında yapıldığını, İznik Yeşil camidekilerle mukayese ederek, bu eserin tezyini aksamile münasebeddar olduğunu izah etmek müşkül değildir. Üzerinde kitabe ve periyodik inşai unsurların hakkile tesbit edilememesi bu hususta bir hüküm vermeğe hakkile imkân bırakmıyorsa da haricî duvarlardaki moloz taş inşaatile tezyini motiflerin Osmanlı Türklerin en eski motifleri olduğunda şüphe yoktur. Bu sebeple biz bu eseri Osmanlıların İznik mektebine ithal etmekle büyük bir hataya düşmüş olmayacağız.

Bugün mevcut olan kısımları Klinghardt müteaddit numaralarla isimlendirmiş ve eserinde mufassalan tarif etmiştir. Bu yazımın maksadı Türk mimari tarihine me-
haz vermek ve eser göstermek olduğu için bu kadar tafsilâta girecek değiliz (26).

Makaleye ilâve olunan bu eserin plânında (Resim: 74) her hücre bir numara ile gösterilmiştir. Bu numaralara göre hücreleri kısaca izah ve tavsif edelim :

1 inci hücre: Bu hücre *Türkische Bäder* adlı kitapta (IV Raum) işaretile gösterilmiştir. Eserinde muharrir bu daireyi bir hamam sıcaklığı ve halvet olarak kabul ediyor (Resim: 75. 76). Kanaatime göre bu kısım bu binanın ait olduğu konak ve saraydan girilen ve halvete açılan geçiddir. Soğukluk kısmı bugün yapının haricî duvarlarındaki emarelere göre tamamen yıkılmıştır. Kubbe tezyinatı bakıyelerinden bu kısmın muayyen şekillere taksim edilmiş, sağır bir tanbur üzerine tuğla nervürlere istinad eden bir kubbe inşaatı yapılmış olduğu anlaşılıyor. Kapı kemerleri dikkate değer şekildedir.

2 nci hücre (I Raum) ile işaret edilmiştir. Bu hücrenin kubbe nervürleri, alçı kabartması çok mühim olduğundan fotoğraf ve krokilerle tesbit edildi (Resim: 77). Bu kısım halvet şeklinde ve kurnalıdır.

3 üncü hücre: (III Raum) ile gösterilmiştir. Bilhassa bu kısmın kubbe ve duvar tezyinatı calibi dikkattir (Resim: 78. 79. 80. 81. 82. 83).

(25) *Evlîya Çelebi seyahatnamesinde* bu eserin adının geçmemesi bu hamamın hususi bir hamam olduğunu teyid edebilir.

(26) Karl Klinghardt, *Türkische Bäder*, Stuttgart 1927.

Burada görülen hücrenin soklüne kadar inen istalaktitler yeşil camiin cümle kapısı üstündeki mermer üstüne işlenmiş kubbe alikalarının aynı işçilik ve tarzındadır. Bu hücrenin kubbesindeki dahili helezonî şekil, pek az görülen orijinal bir motiftir.

4 üncü hücre: (II Raum): Bu kısmın dahi bir halvet olması lâzımdır. Fakat kurna gibi aksama rastlanamadı.

Bu mahallin kubbesi ve tezyinatı daha basittir (Resim: 83, 84).

5 inci hücre: Bu kısım bir su haznesi ve kazan mahallidir. (I Raum) ile gösterilen bu mahal «Klinghardt» in dediği gibi bir hamam geçidi değildir. Çünkü yanındaki hücre ile irtibatı, gerek genişlik, gerek irtifa itibarile çok farklı bir pencere ile temin edilmiştir.

Bu odacığın döşeme kısmı toprak ile dolmuş ve zemin irtifai da oldukça derinde kalmıştır. Üstü tonozla örtülüdür. Yanlardaki alçak ve dar çıkıntılar su seviyesinin irtifaini irae etmektedir. Duvar sıvası ise hususî kıtıklı horasandır ve hiç tezyinat yoktur. Bu kısmın diğer hücreler gibi hariçle eması mevcuddur ve bu geniş kemerli dehliz esas soğuk su deposu ile alâkadar olmalıdır. Klinghardt'ın hamamlarımız hakkındaki bu eserinde mevcut plânda garb duvarı tamamen dolu gösterilmiştir; fakat verdiğimiz izahata nazaran bu cihetten yanındaki binaya çok sıkı bir bağıllığı olması lâzımgelir. Soğukluk kısmı muhakkak bu cihette idi. Bu eserin etrafında inceden inceye temellerin vaziyetlerinin aranması ve zemin seviyyelerinin bulunması icab eder.

Bu âbidecik, Türk san'at tarihimiz noktasından iyice etüd edilmeğe lâyıktır.

HACI HAMZA HAMAMI : XV - XVI asırlar arasında.

Mahmud çelesi camii karşısında hâlen belediye ardiyesidir.

Binanın tarihini gösterecek hiç bir kitabesi yoktur. Fakat binanın inşaatından bu hamamın XV inci asrın sonunda ve XVI ncı asır başında yapıldığı anlaşılıyor.

İzniklilerin *Hacı Hamza vakfına* bağlı olduğunu söyledikleri bu hamamın vakfiye-

lerini tetkik ile bu binanın hakikî tarihini tesbit etmek tarihçilerimizin vazifesidir.

Makalemizin mevzuundan dışarı çıkmamak için bu bahis üzerinde durmayacağız. Çifte olarak yapılan hamamın bir tarafı kadınlara, diğeri erkeklere mahsusdur (Resim: 85, 85 A, 86, 87).

Bu iki hamamın aynı eb'ad üzere ve aynı zamanda yapılmadığı dışarıdan da anlaşılabilir. Erkekler kısmının soğukluğu daha yüksek, sıcaklığı daha geniştir. Kadınlarınki ise her hususta daha küçük ve dahili taksimatı başka türdür. İnşa tarihi bakımından kadımlar tarafı XV inci diğeri XVI ncı asır başıdır.

Soğukluklar aynı hiza ve irtifada olmadıklarından kadınlar kısmı daha geri çekilerek bir bahçe içine alınmıştır. Diğeri daha ileride ve yüksektir. Kadınların girişi bahçe içinde erkeklerin girişi Mahmud çelesi camii cihetinde ve umumî aks haricindedir (Resim: 88 - 89).

Erkeklerin tarafı şu şekilde teşekkül etmiştir:

1 — Geniş kubbeli ve bir dil'i 10 metre uzunluğunda murabba bir soyunma yeri. (soğukluk).

Bu dairenin ortasında on altı köşeli bir havuz (şadırvan) mevcuddur. Duvarlara mutasıl yüksek soyunma sedleri vardır. Kubbenin köşe alikalari müsellesi istalaktitlere ayrılmış ve aşağı doğru sarkmıştır. Yalnız bu istalaktitlerin sarkıtmaları yoktur.

Bu holden içeri giriliince genişçe bir geçid ve sol tarafta helâlar mevcuddur. Bu geçidden, dört köşesinde halvet ve yıkanma nişleri, ortasında göbek taşı bulunan sıcaklığa girilir.

Sıcaklığa bitişik olan su depoları ve kazan dairesi kadımlar kısmile müşterektir.

Kadımlar cihetinde ise erkekler tarafındaki gibi bir soğukluğa girilir. Burası daha basit ve küçüktür. Bu holden geniş bir sıcaklığa geçilir. Bu mahalle açılan iki halvet ile helâ kapıları ve bir cihetindeki yıkanma nişi oldukça basit bir manzara arzeder.

Klinghardt *Türkische Bäder*'in de bu eserden de bahsetmiş ve Türk hamamları tasnifinde merkezî mahalli, IV numaralı gruba ayırmıştır (27).

Hamamın sıcaklık kubbeleri nisbeten basık mahrutî şekildedir. Bu tip kubbeleri Selçuk mimarisinde ve onu takip eden Anadolu'daki Osmanlı Türk eserlerinde görüyoruz. Bu şekil bilhassa XVI ncı asrın sonuna kadar tatbik edilmiştir (28).

(27) Bu tasnif mevzidir. Çünkü bu zat eserini yazarken *Gebze, İzmit, İznik, Bursayı* tetkik ederek bu neticeye varmıştır. Türk mimarisi tetkikatım hâlen neticelenmediği cihetle bu mesele üzerinde bir fikir vermeği zamansız telâkki ediyorum. *Die Bäder Konstantinopel*'deki hamamlarla bu eserlerde mevcut olmayan diğer binalarımızı da bu tasnife sokmak lâzımdır.

(28) *Samsun* vilâyetindeki Havza ilçesinde mevcut ilicalarda *Çorumda, Osmanlı'da, Yenışehir* ve *Bursada* bazı hamamlarda bu şekle rastlanmaktadır. *İstanbulda* hemen hiç tatbik edilmemiştir.

Bu sebepe bu mimari ve inşai şekli, Osmanlı Türk mimarisinde Anadolu mekteplerinin karakterleri arasında mütalâa edeceğiz.

BÜYÜK HAMAM: XV ci asır.

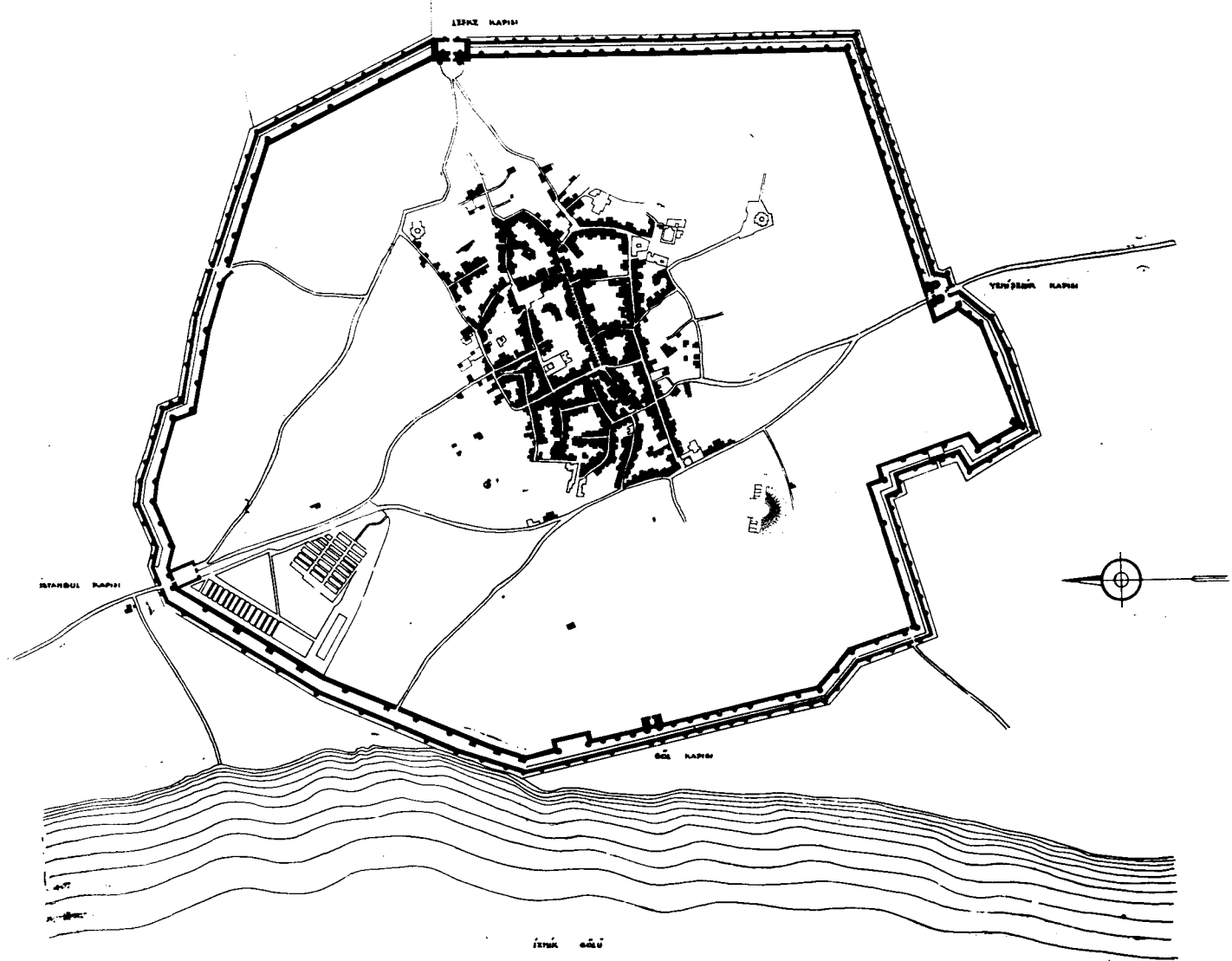
İstanbul kapısı ile çarşı arasında, yangın yerinde ve çok harap bir vaziyettedir. İzniklilerce Büyük ve Eski hamam adı verdikleri bu bina, çift hamamlar şeklindedir. Üstünde, tarihi hakkında fikir verecek hiçbir kitabe mevcut değildir.

Binanın inşaat itibarile XV asır sonu eserlerinden olduğu muhakkaktır. Bugün içine girmek imkânı yoktur. Çünkü sıcaklık ve halvet kısımları taksime uğramış ve kısmen yıkılmıştır. İçi tamamen pislik ve yıkıntı ile doludur. Bu sebeple rölevaleri yapılamadığı gibi dahili teşkilâtı da tetkik edilemedi. Hariçten çift hamamlar şeklinde büyük kubbeler ile örülmüş soğuklukları mevcut fotografda da görülmektedir (Resim: 90). Plân teşekkülü haricîten Hacı Hamza hamamına benzemekte ise de daha mütenazır bir şekildedir (29).

(29) *Evlâya Çelebi seyahatnamesinde, İznik'te* iki çift hamamı olup bunlardan biri *Teki oğlu hamamı* hoş hava, hoş tat ve hoş bina bir hamamı ruşenadır, diğeri *Yeni hamam* dahi müferrah ve dilsizce bir hamamı rânedir diyor.

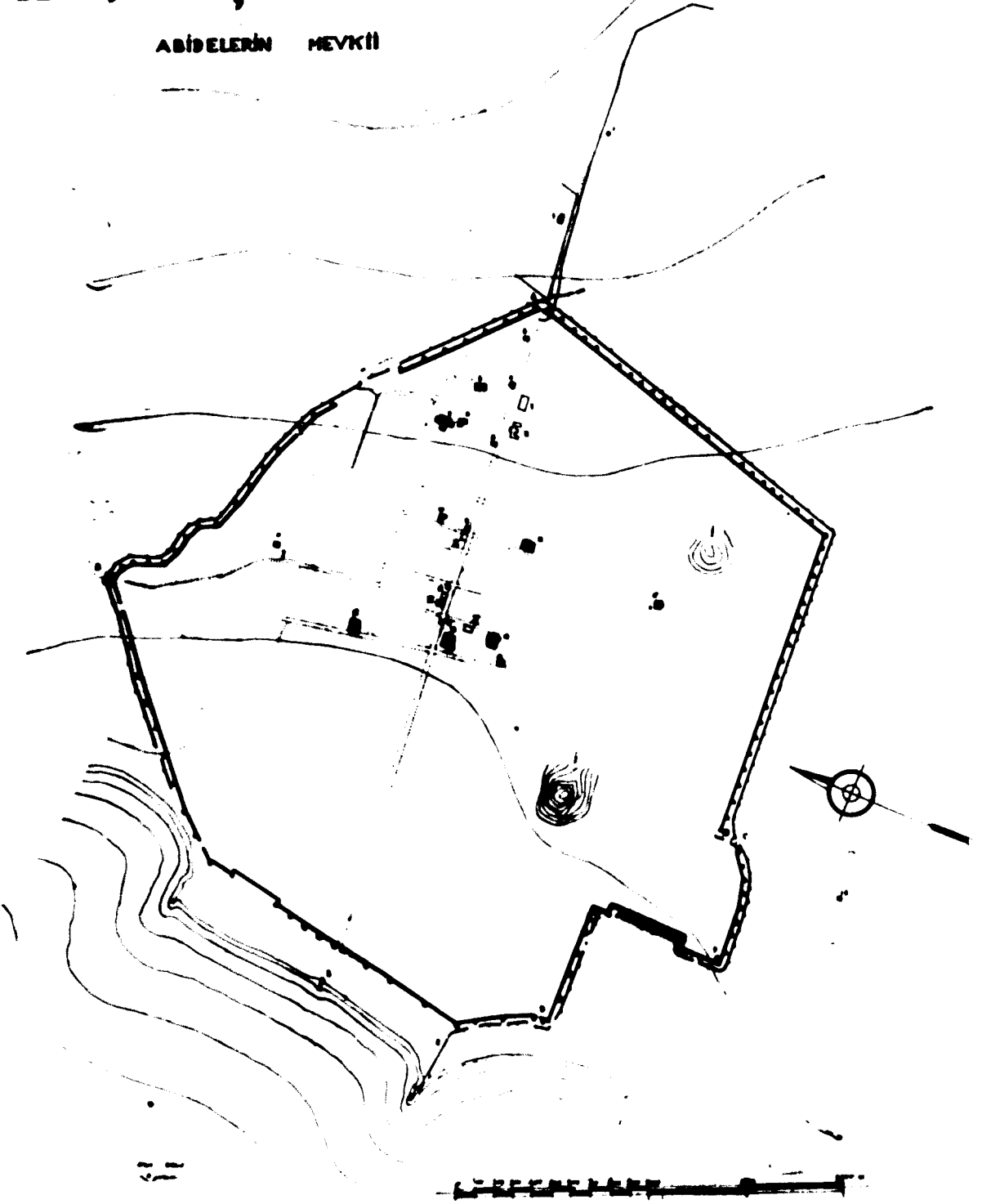
İZNİK ŞEHİR PLANI

Pl. 1

İZNİK ŞEHİR PLANI

ABİDELERİN MEVKİİ

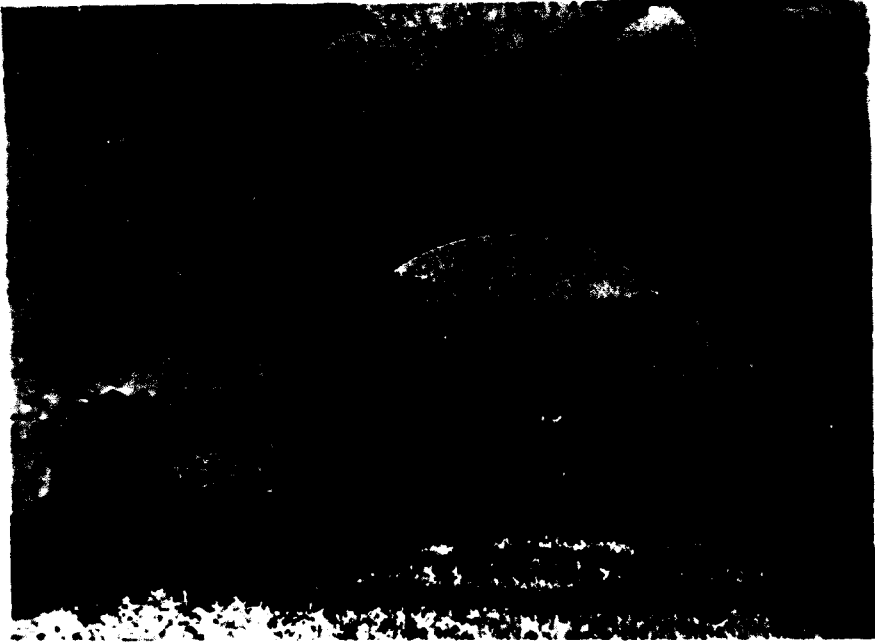

R. 3

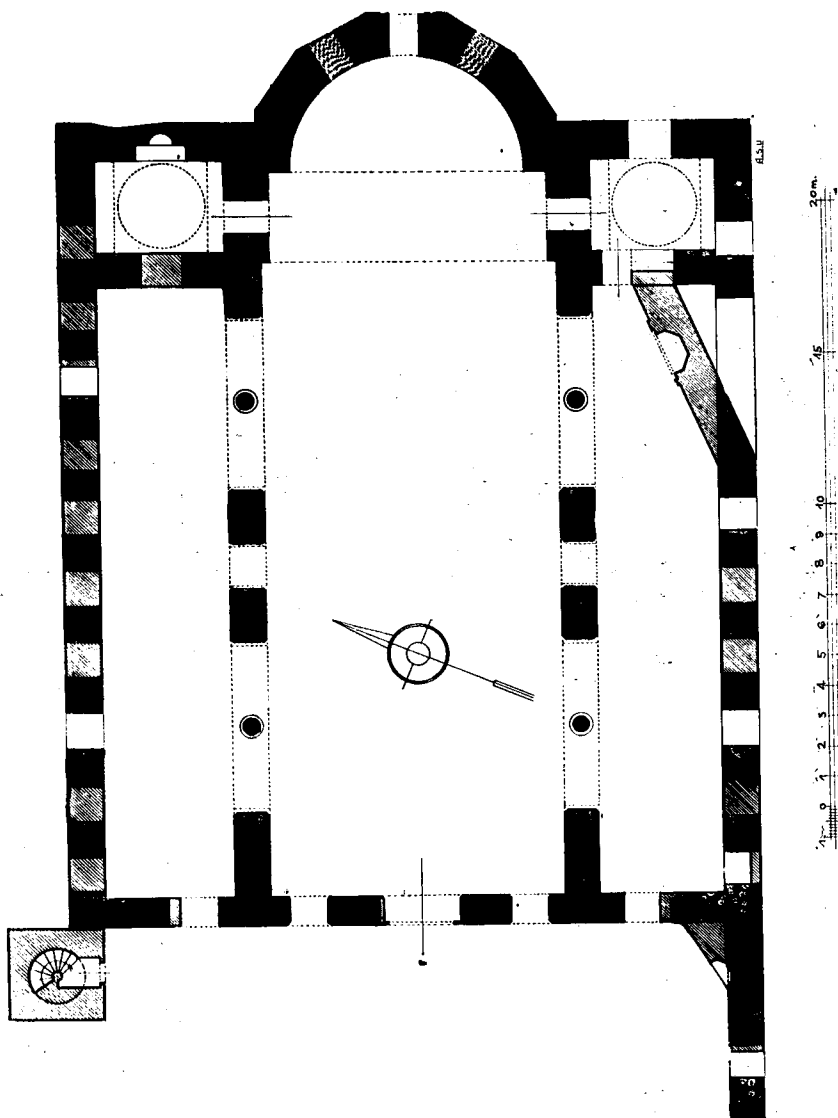
R. 4

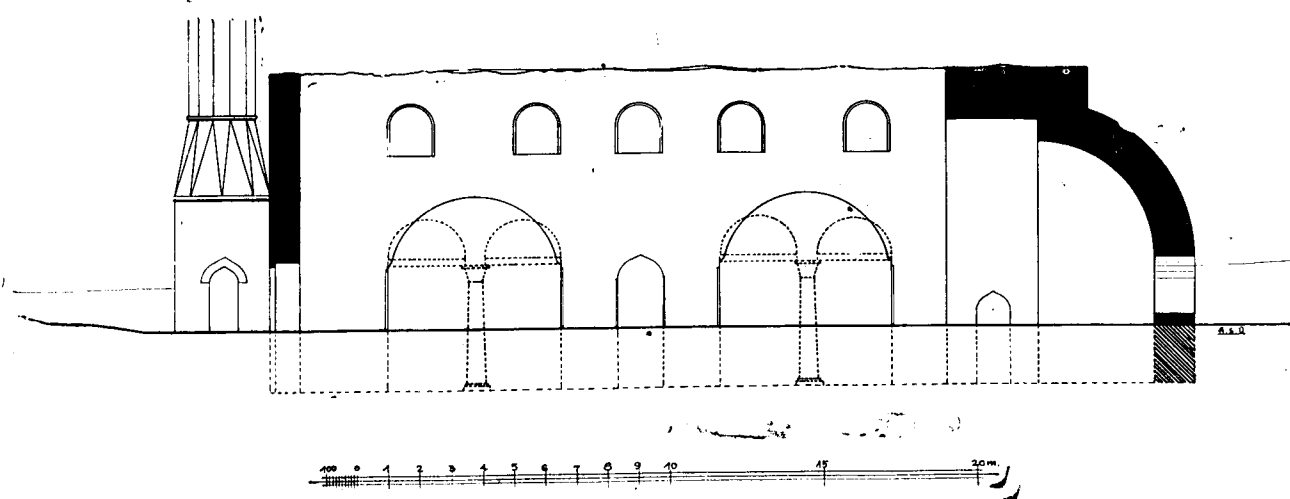
R. 5

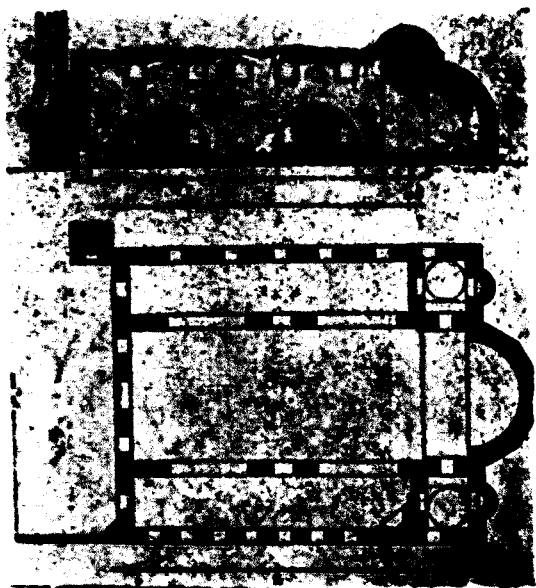
R. 6

R. 7. A

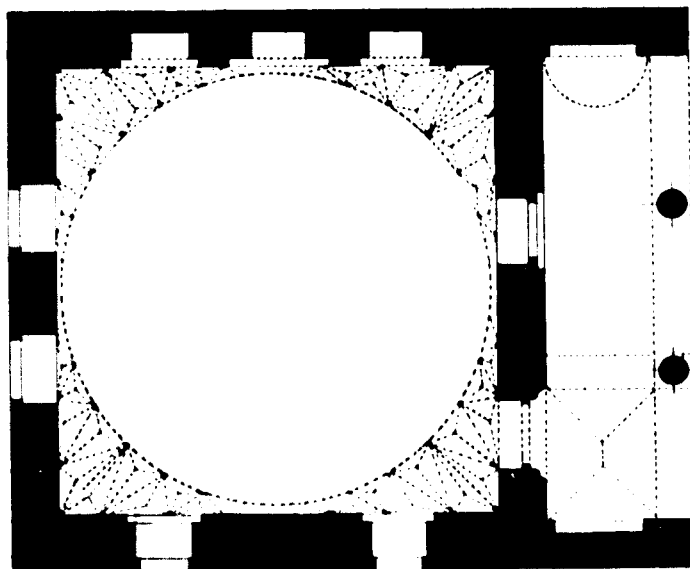
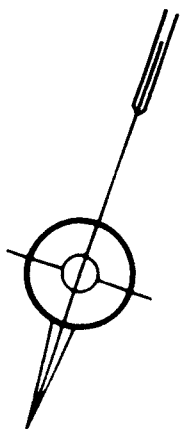
R. 7. B

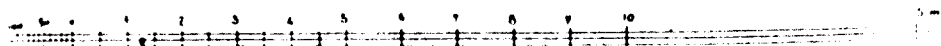
R. 8 Orientalisches Archiv - C. Gurlitt

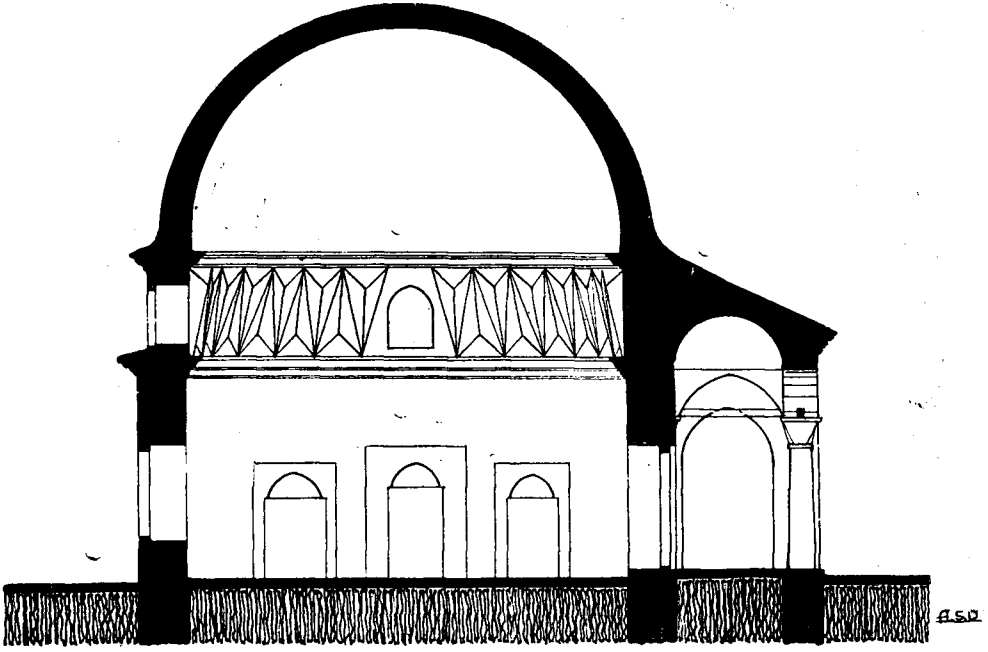
R. 9 Foto Dr. Süheyl

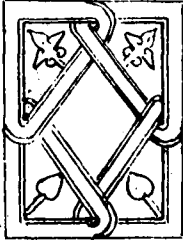
1150

R. 10

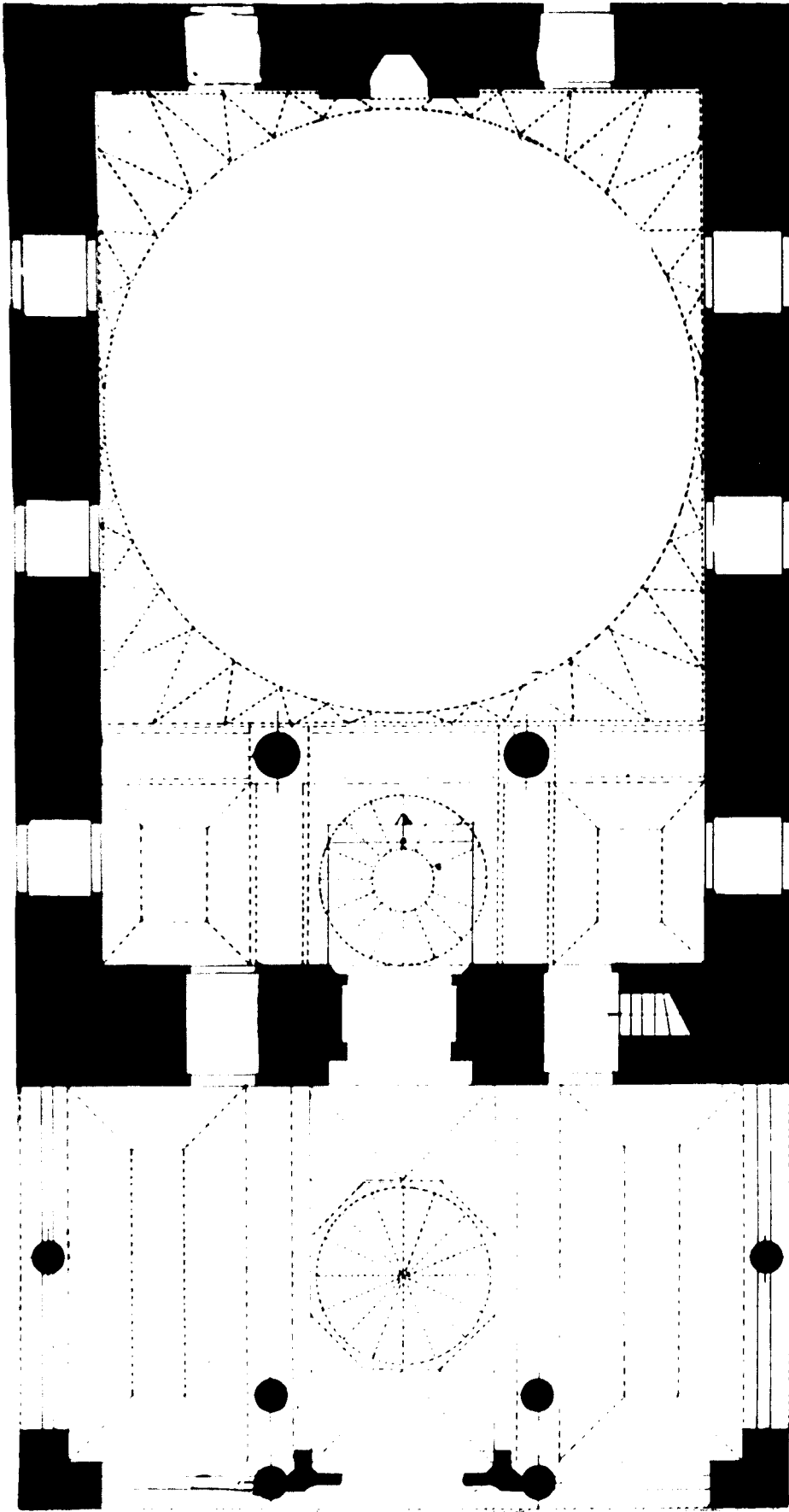
R. 11

R. 11 - A

R. 12 Foto Dr. Süheyl

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

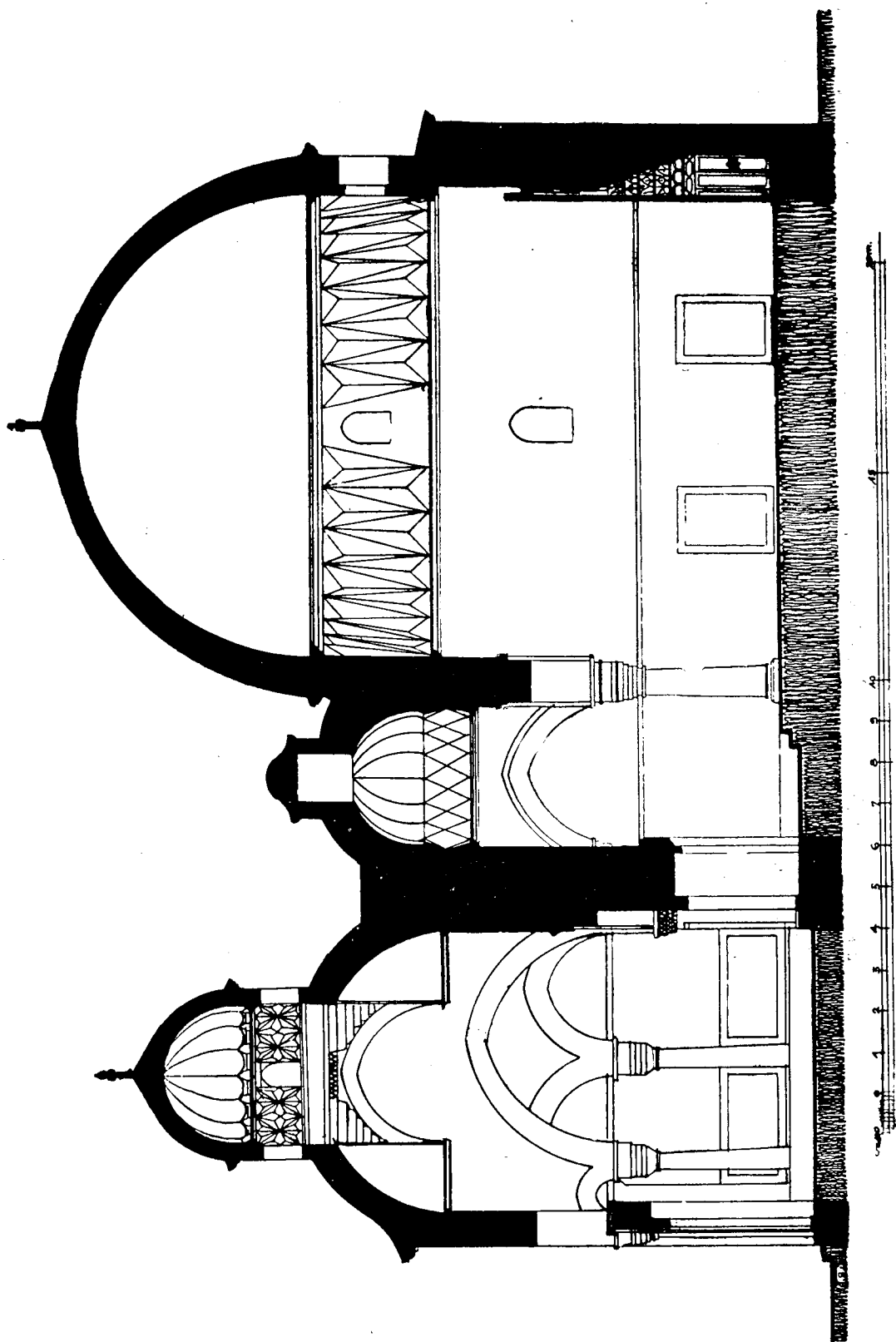
16

17

18

19

20

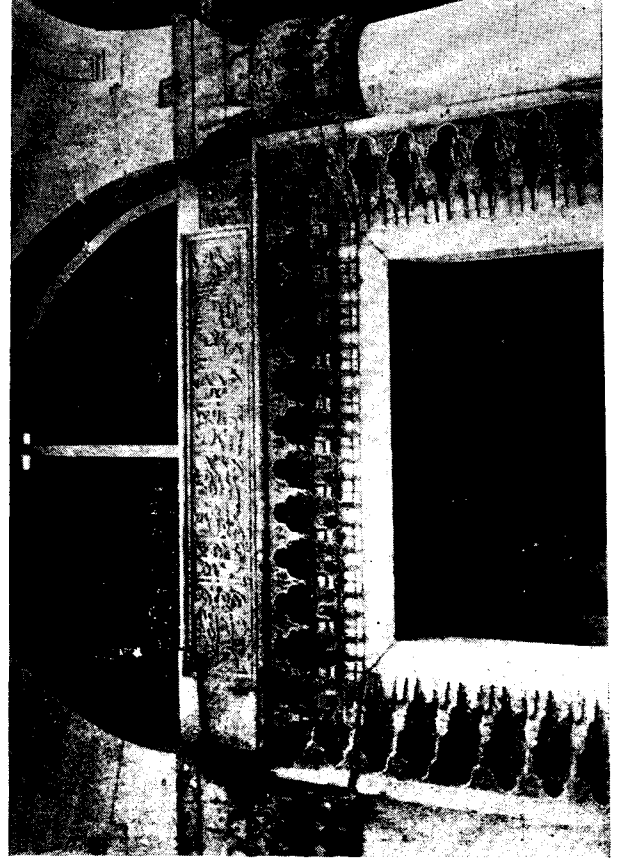

R. 16

R. 13 Foto Dr. Süheyl

R. 17

R. 18

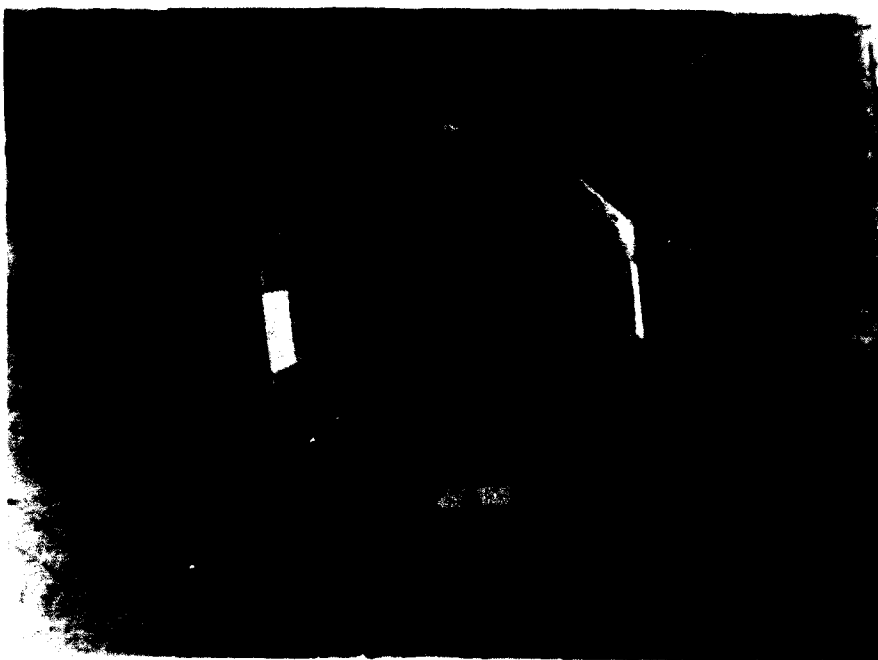
R. 19 Orientalisches Archiv - C. Gurlitt

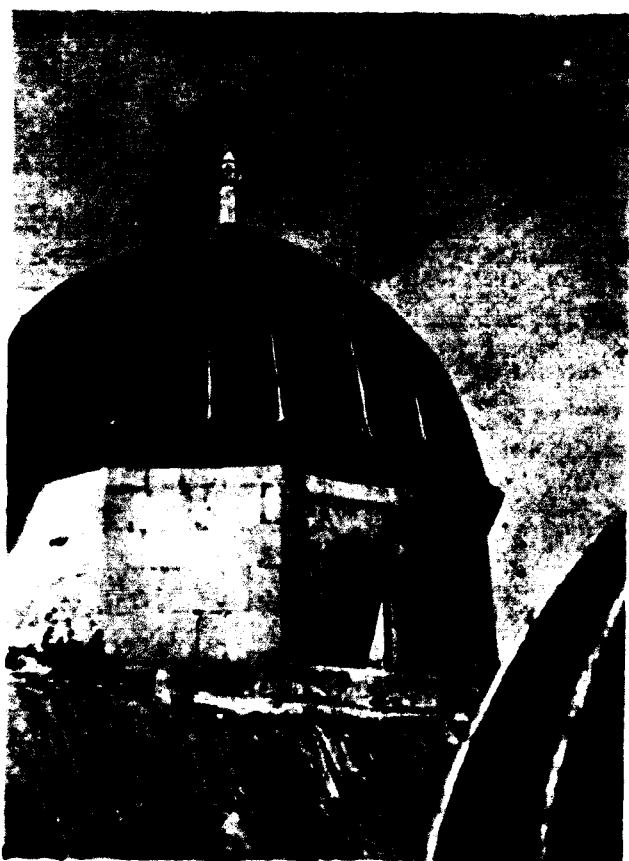
R. 20

R. 22

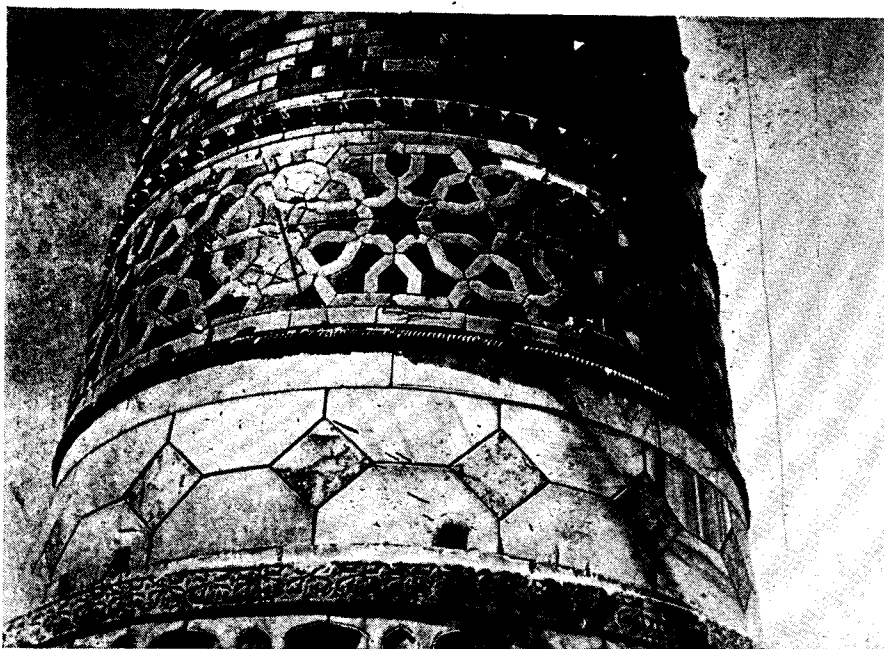
R. 23

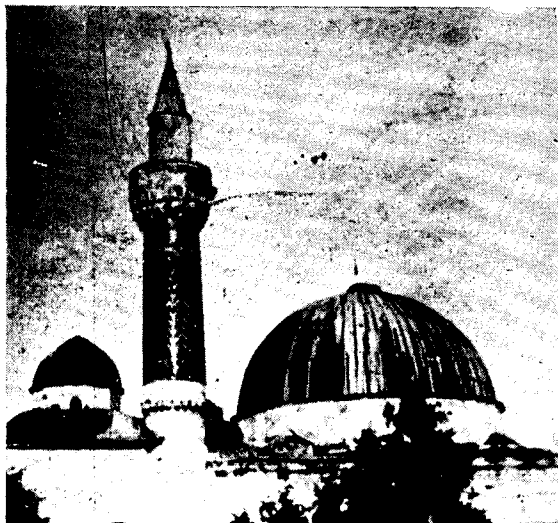
R. 24

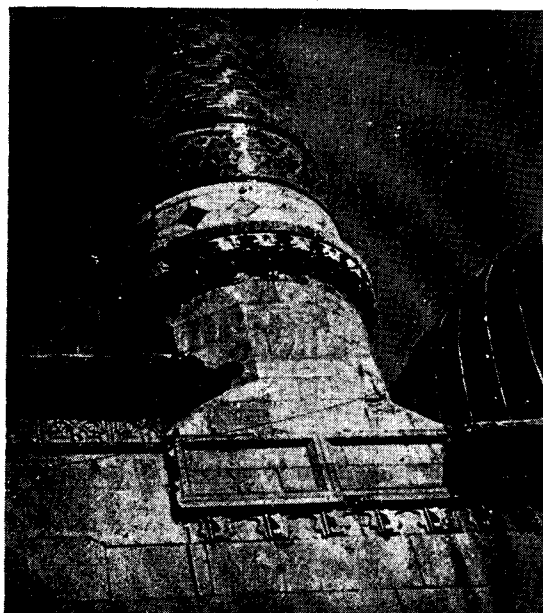
R. 21

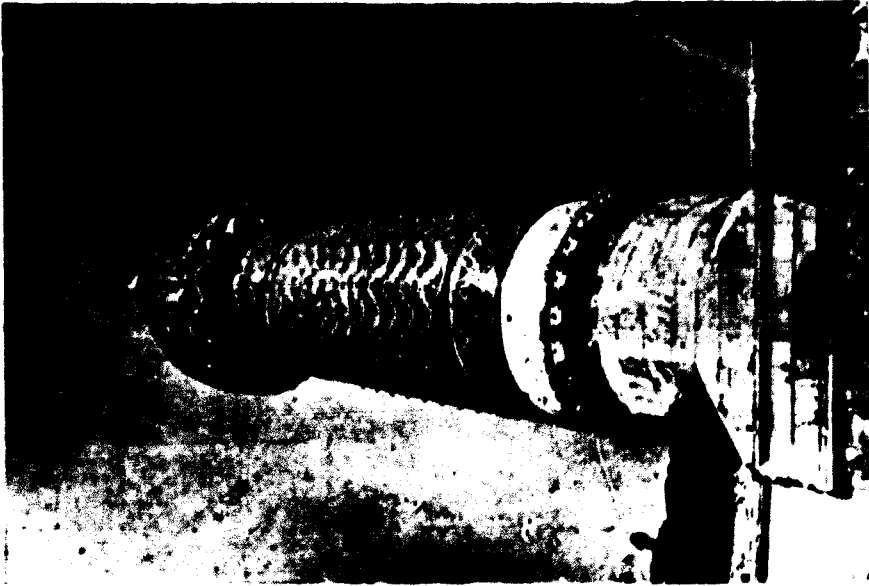
R. 25

R. 25. A.

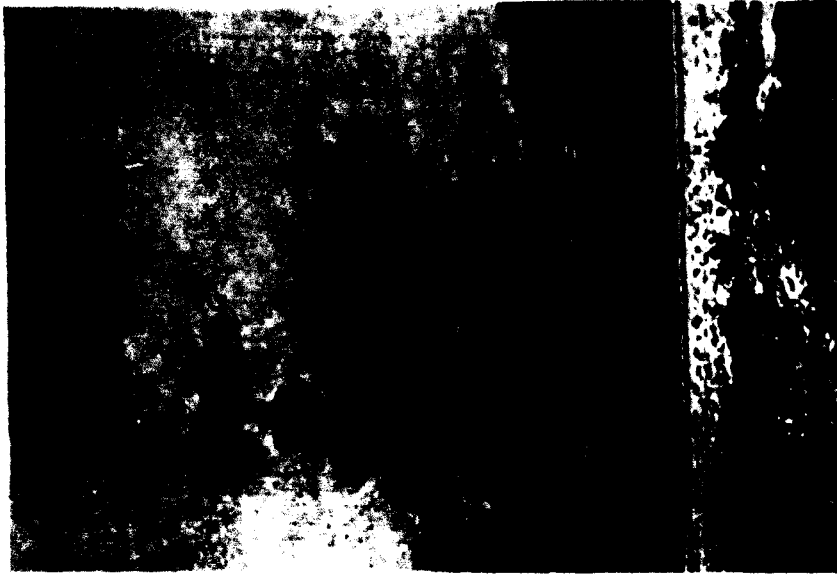
R. 26

R. 28

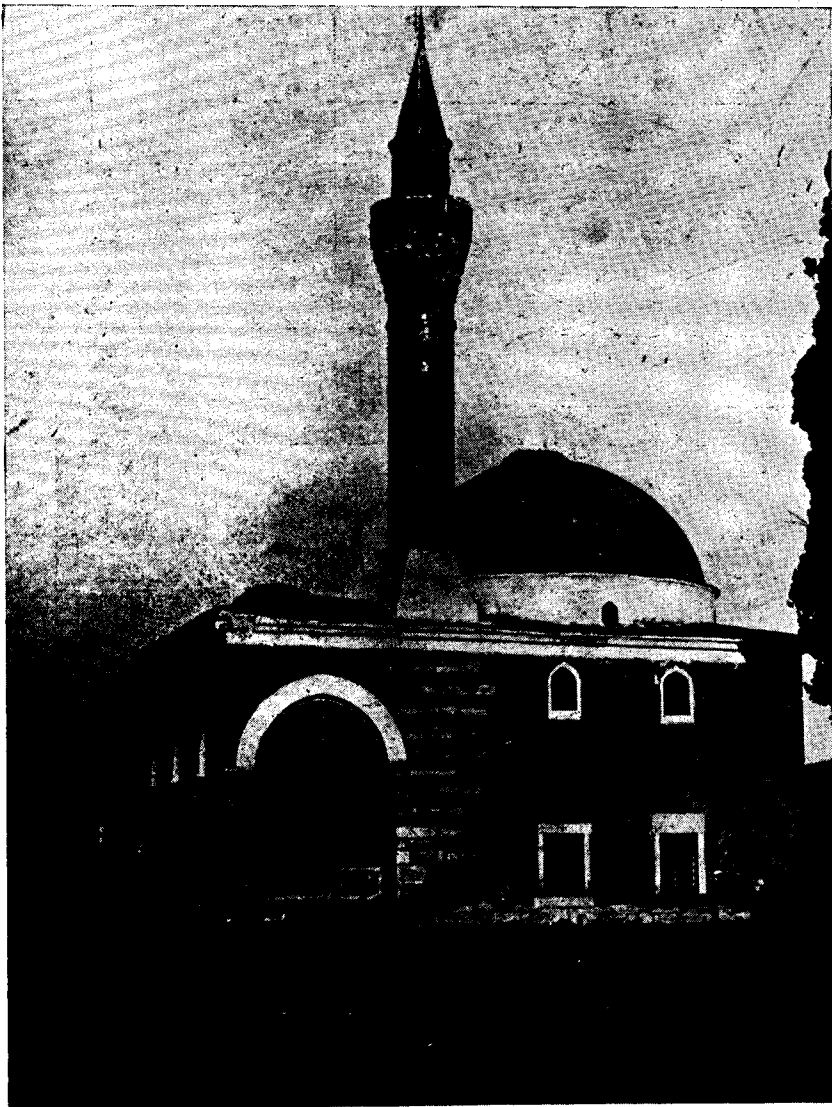
R. 29

R. 30

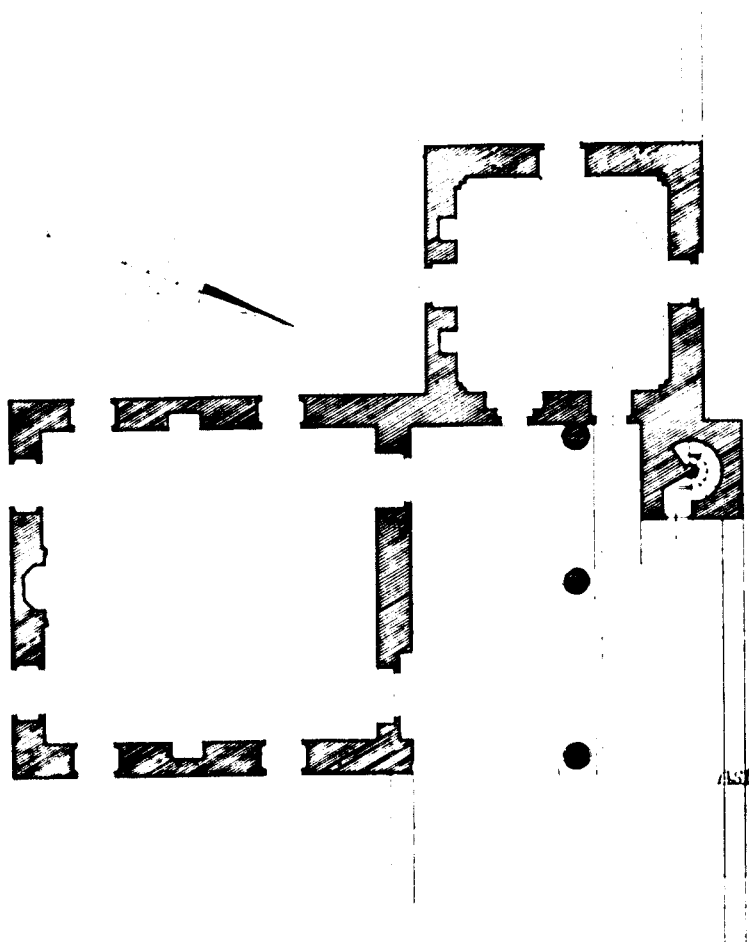
R. 27

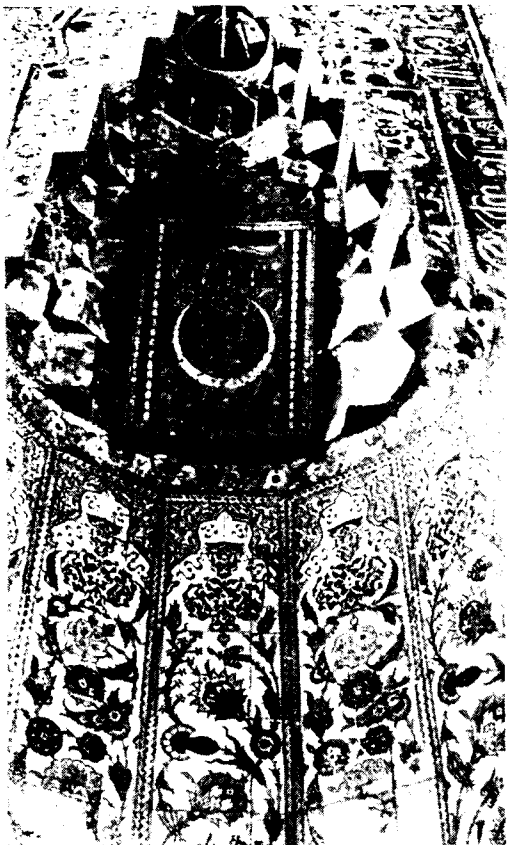
R. 33

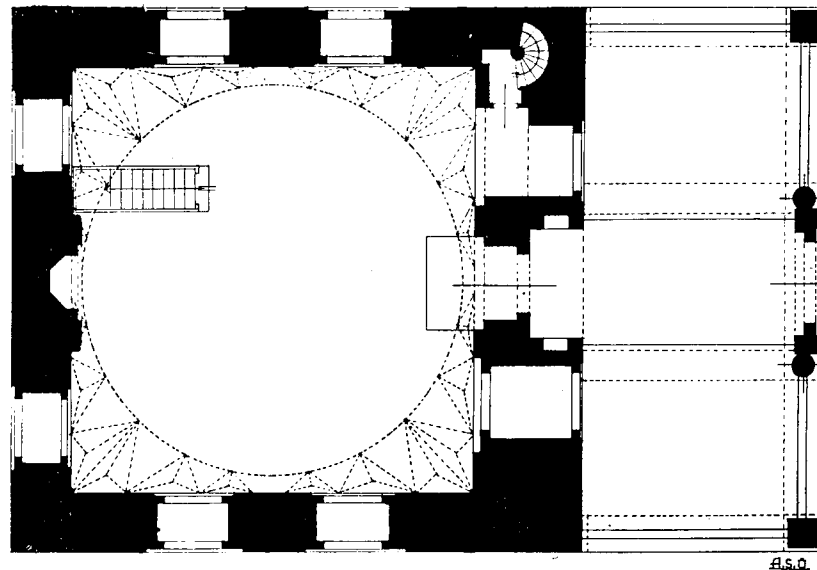
R. 31

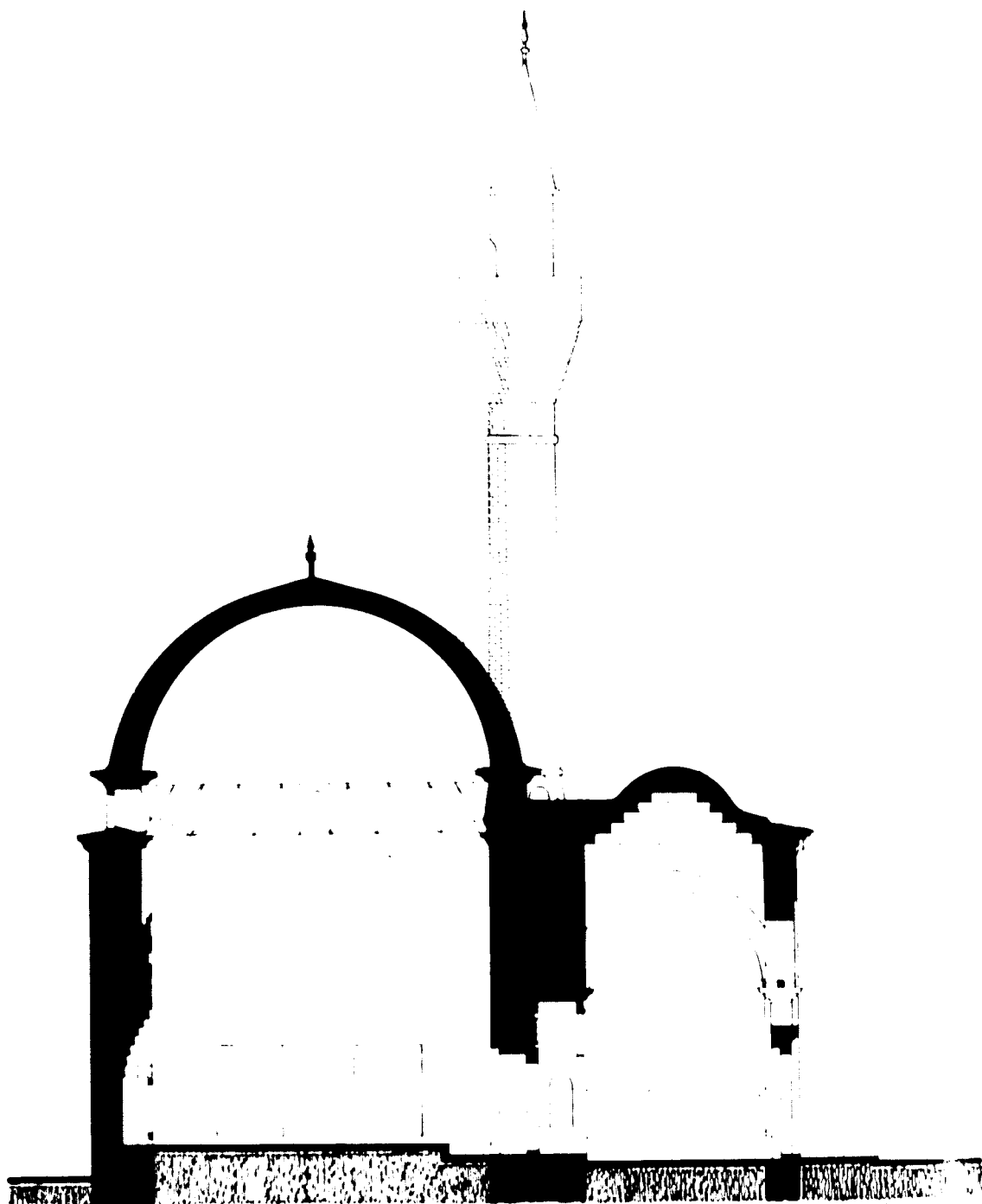
R. 32 - A

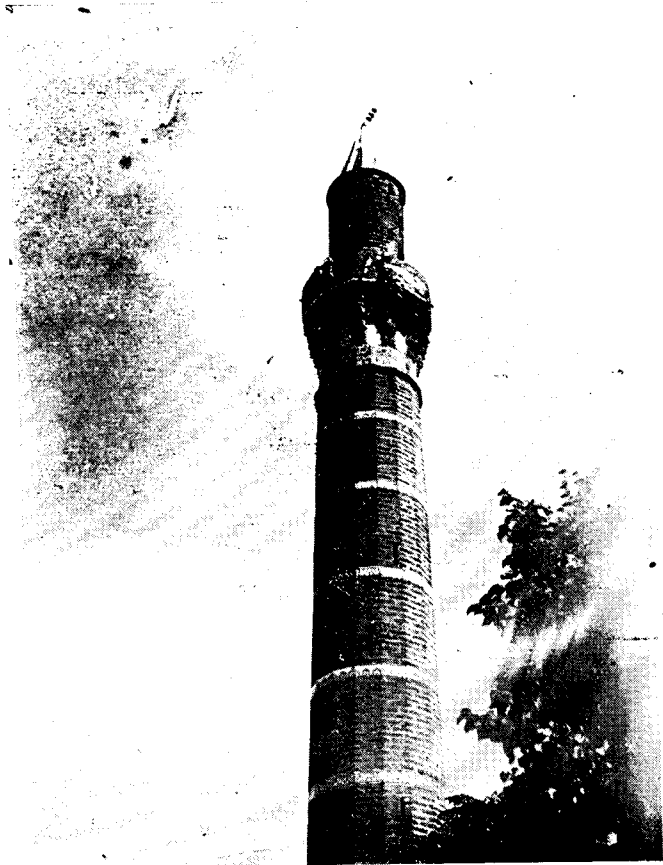

R. 37 Orientalisches Archiv - C. Gurlitt

R. 33 - A

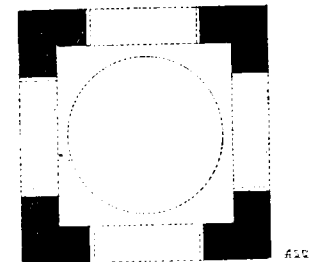
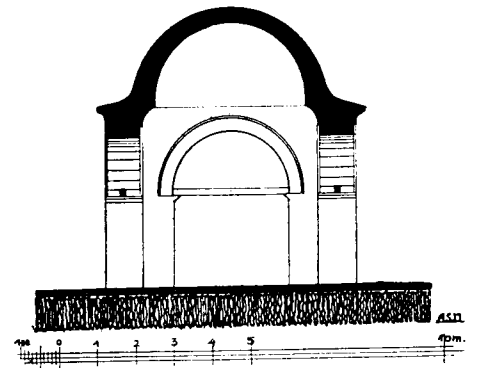

R. 34 Orientalisches Archiv - C. Gurlitt

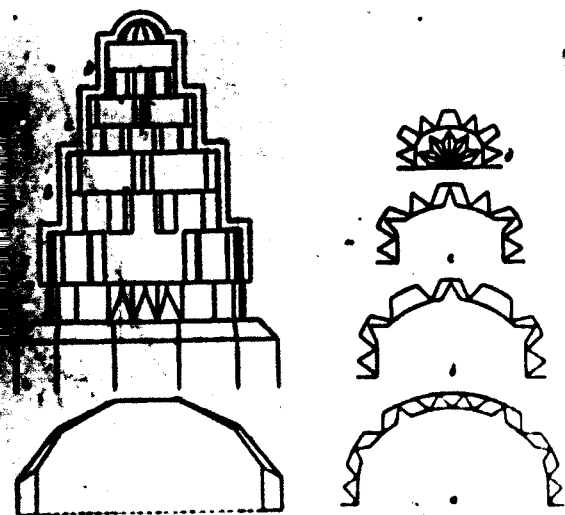
R. 39

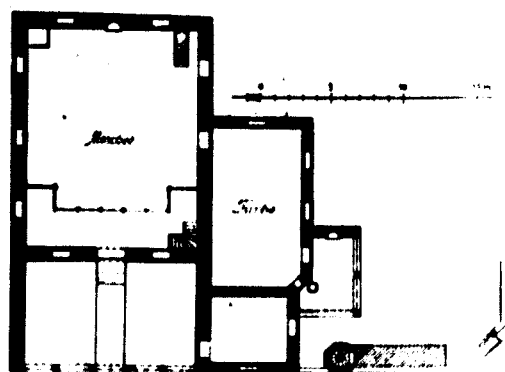
R. 40

R. 38 Orientalisches Archiv - C. Gurlitt

R. 36 Orientalisches Archiv - C. Gurlitt

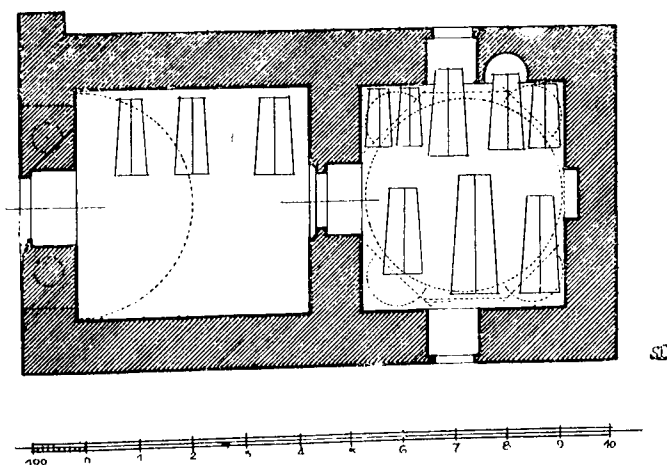
R. 35 Orientalisches Archiv - C. Gurlitt

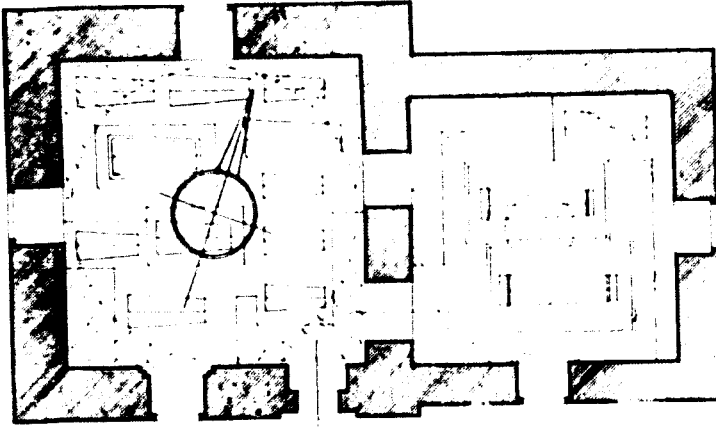
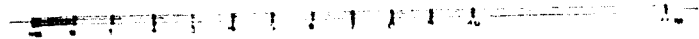
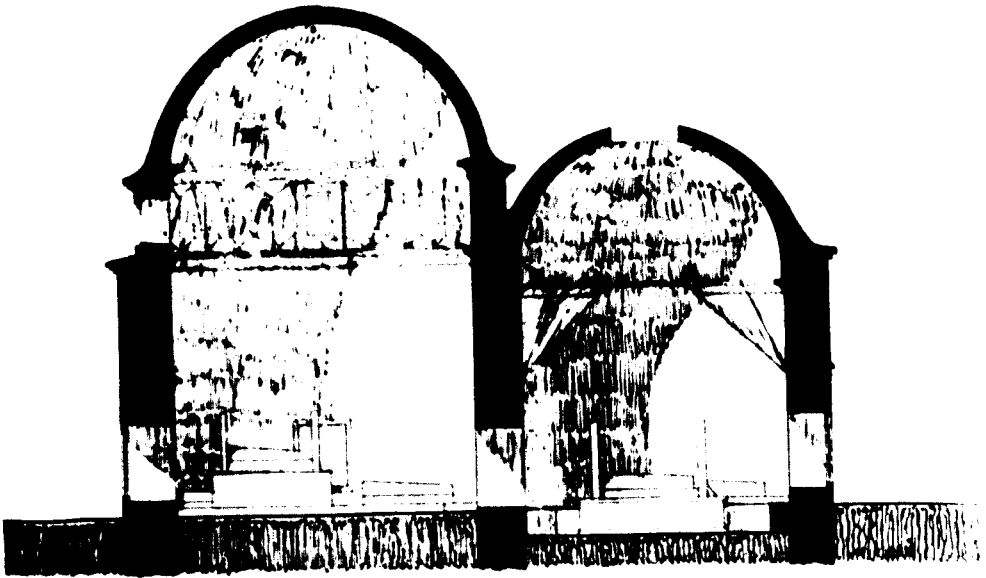
R. 32

R. 41

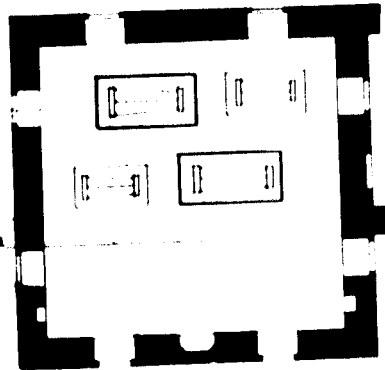
R. 42

2

1

R. 45 - 46

1 2 3 4 5

R. 48 Foto Dr. Süheyl

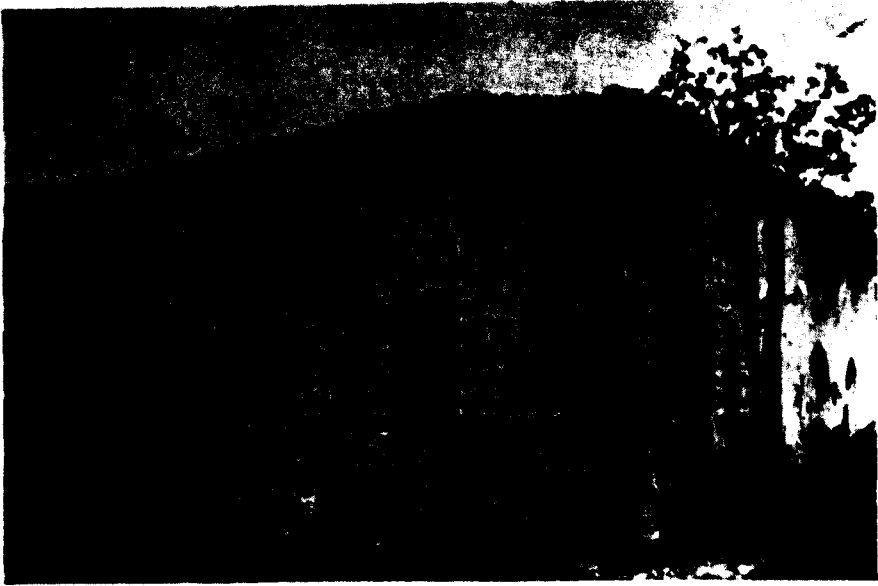
R. 47 Foto Dr. Süheyl

R. 51 Foto Dr. Süheyl

R. 49 Foto Dr. Süheyl

R. 50

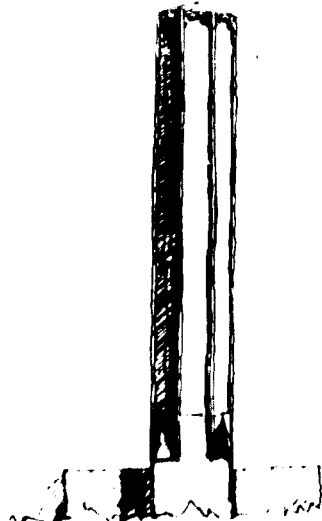
R. 57

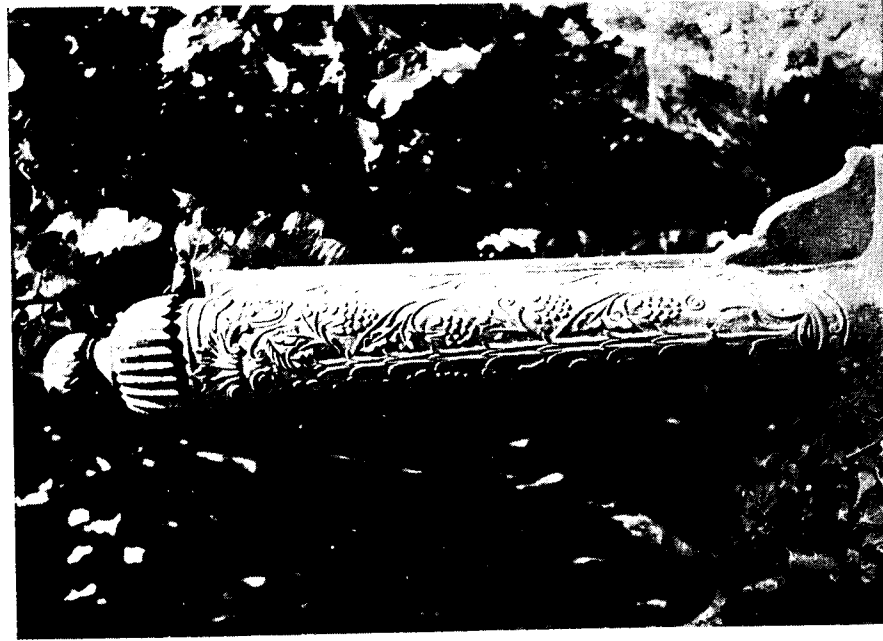
R. 58

R. 59

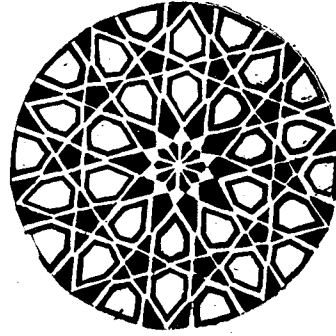
R. 60

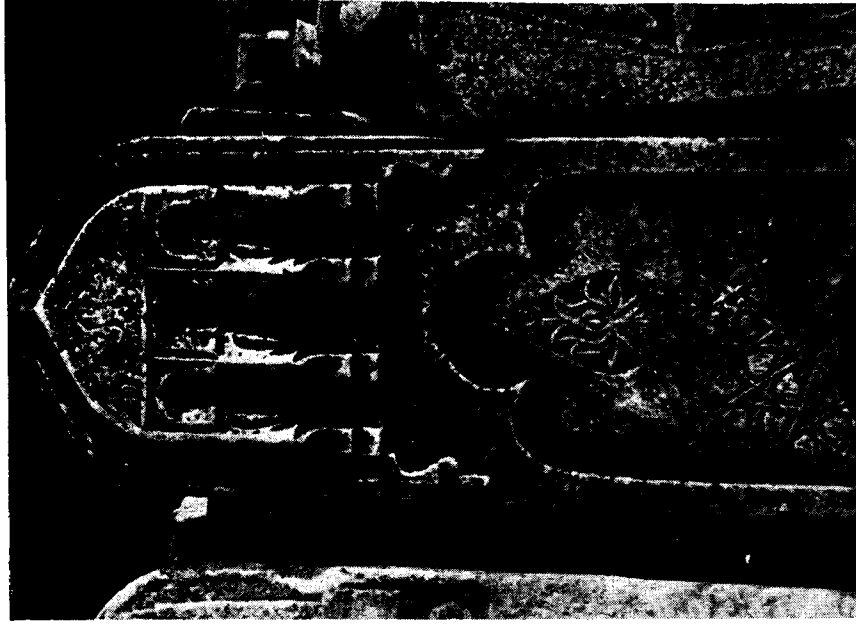
R. 60

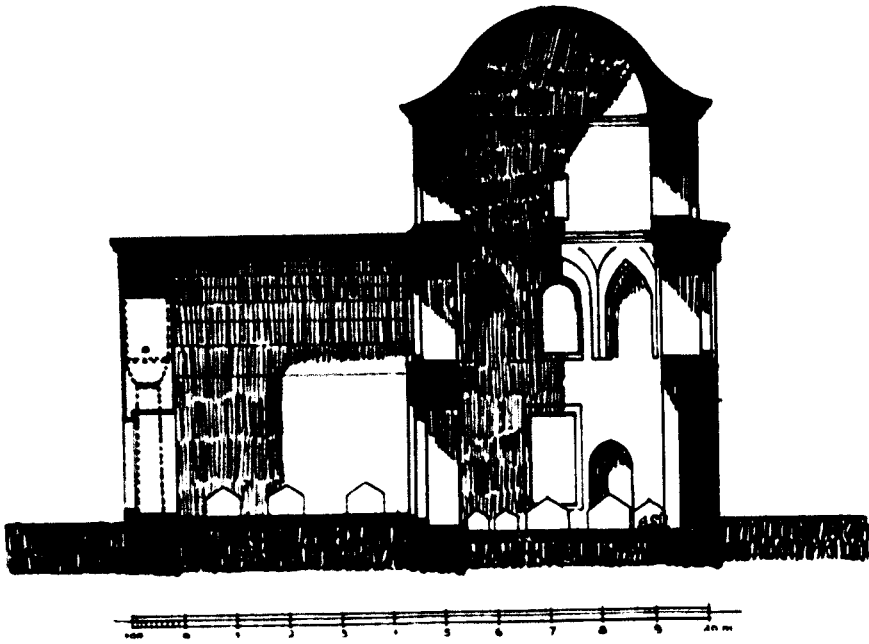
R. 54

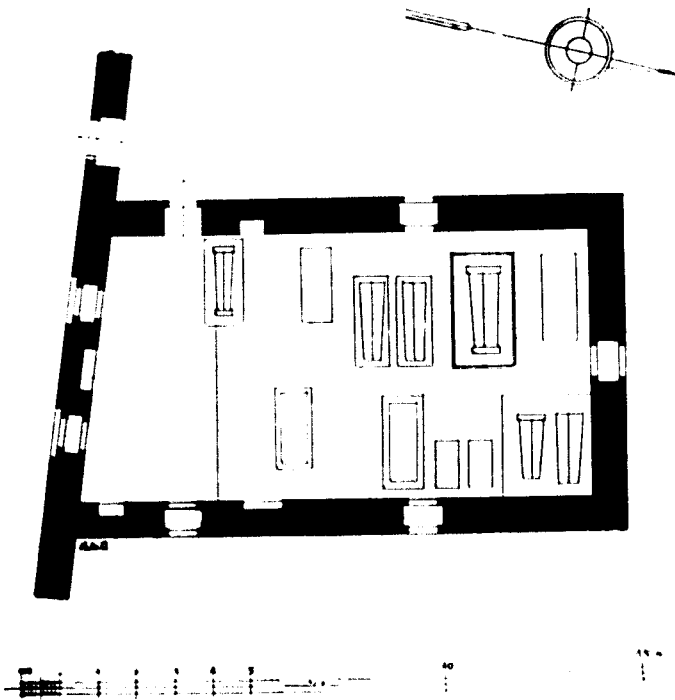
R. 61-A

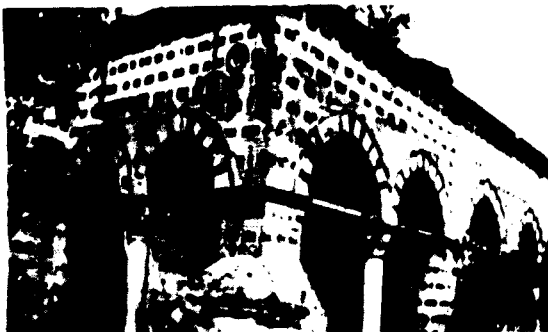
R. 61-B

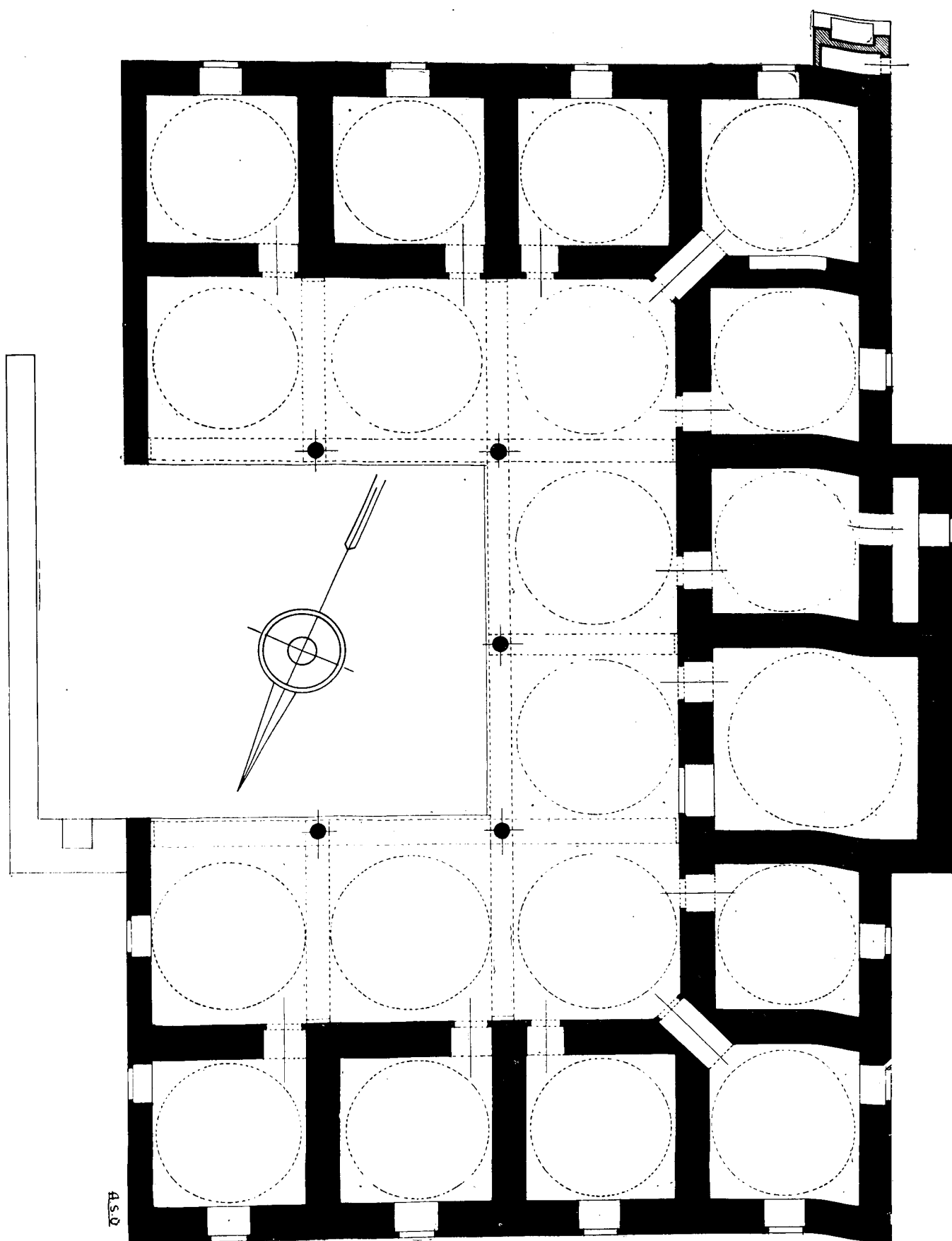
R. 43

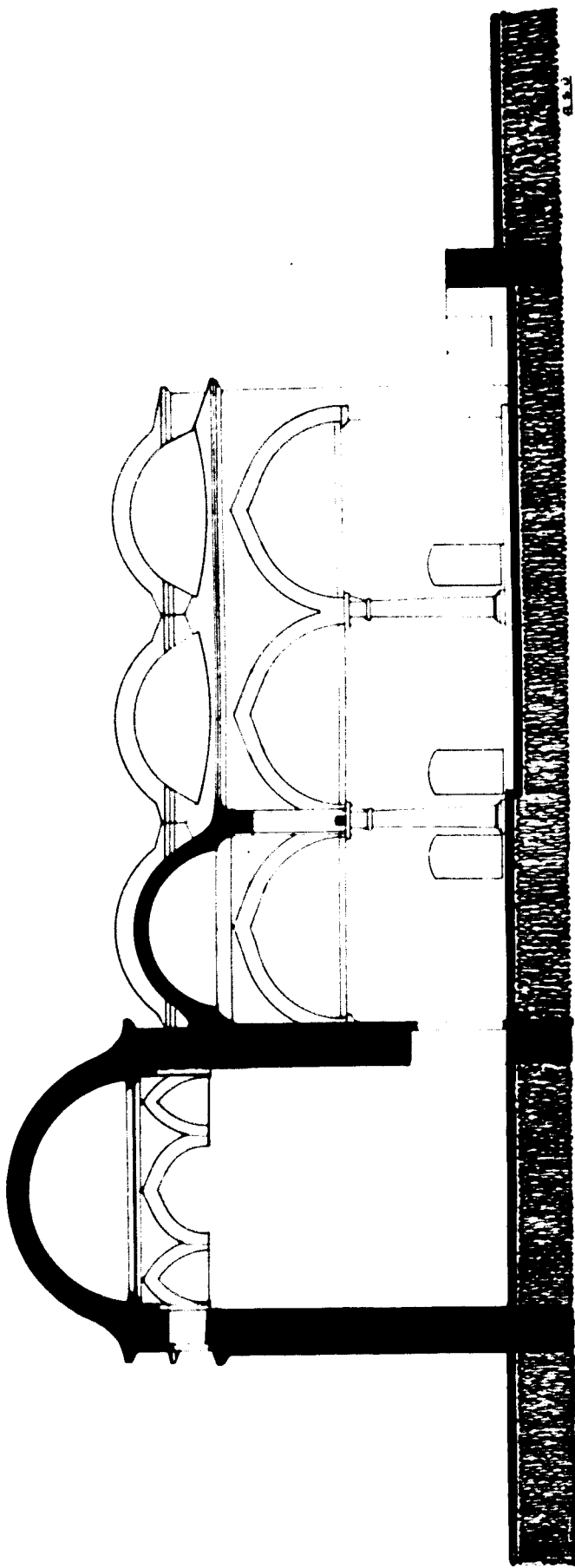
R. 53

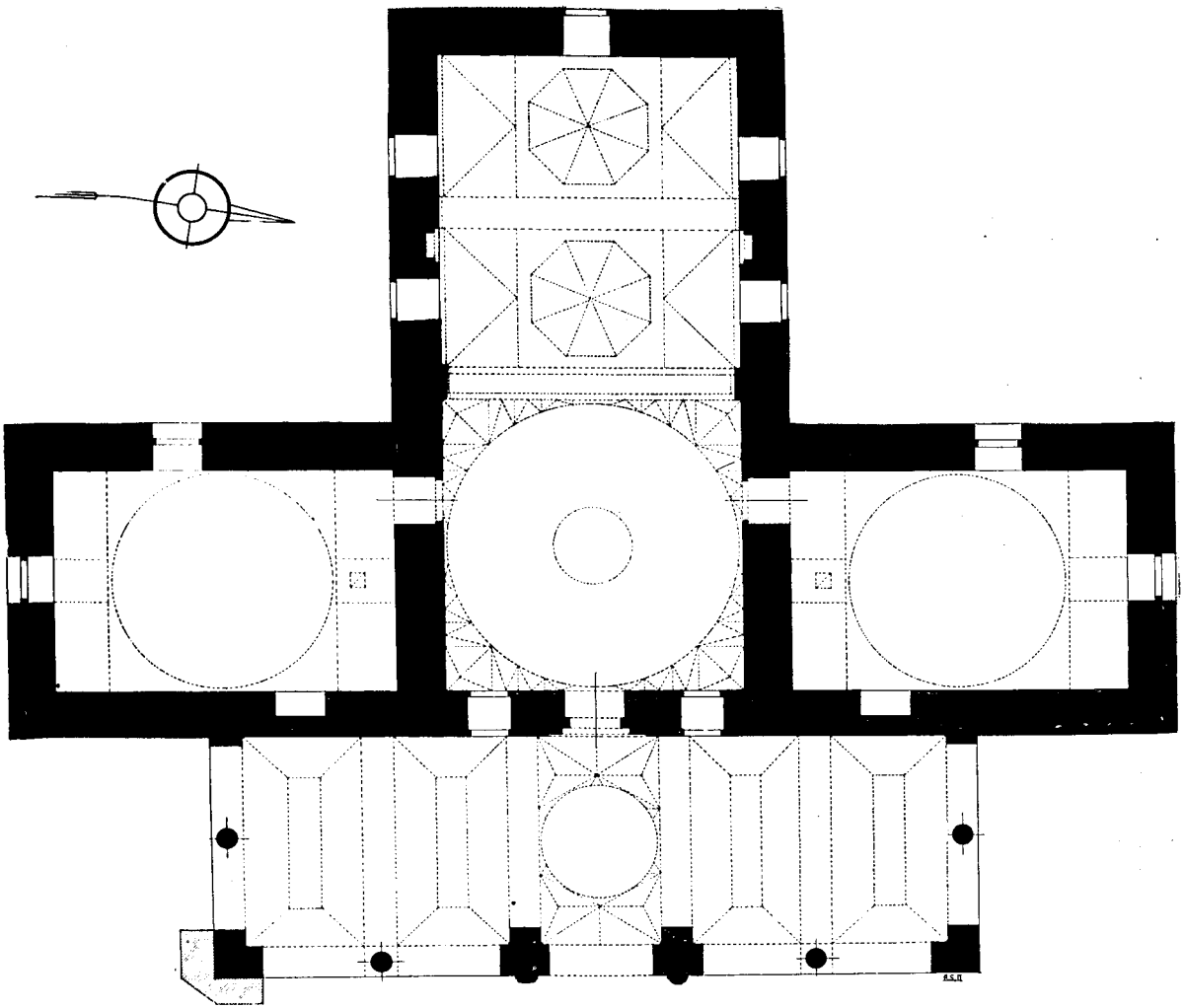
100 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 15 20m

45.0

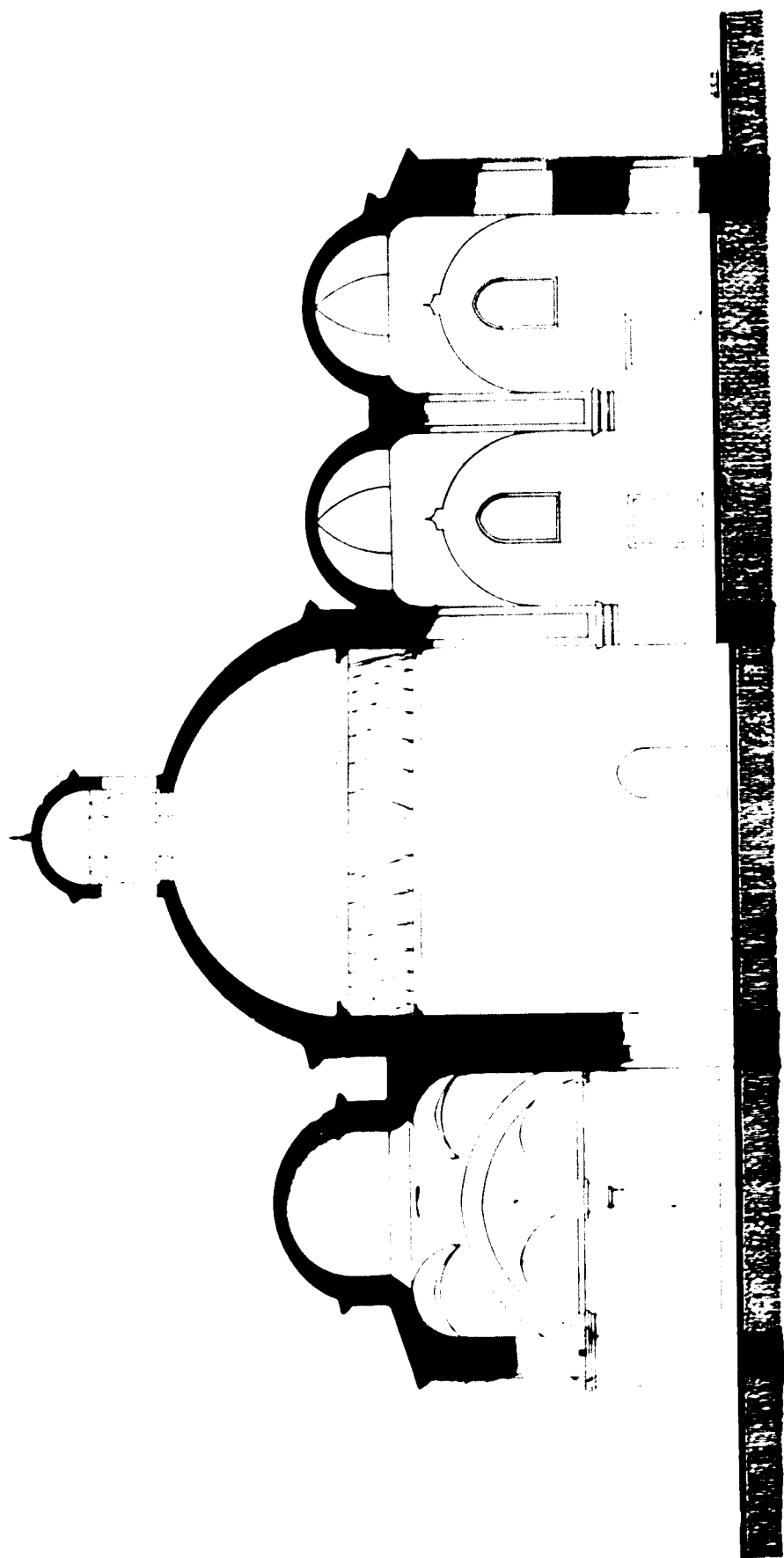
100 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 15 20 m.

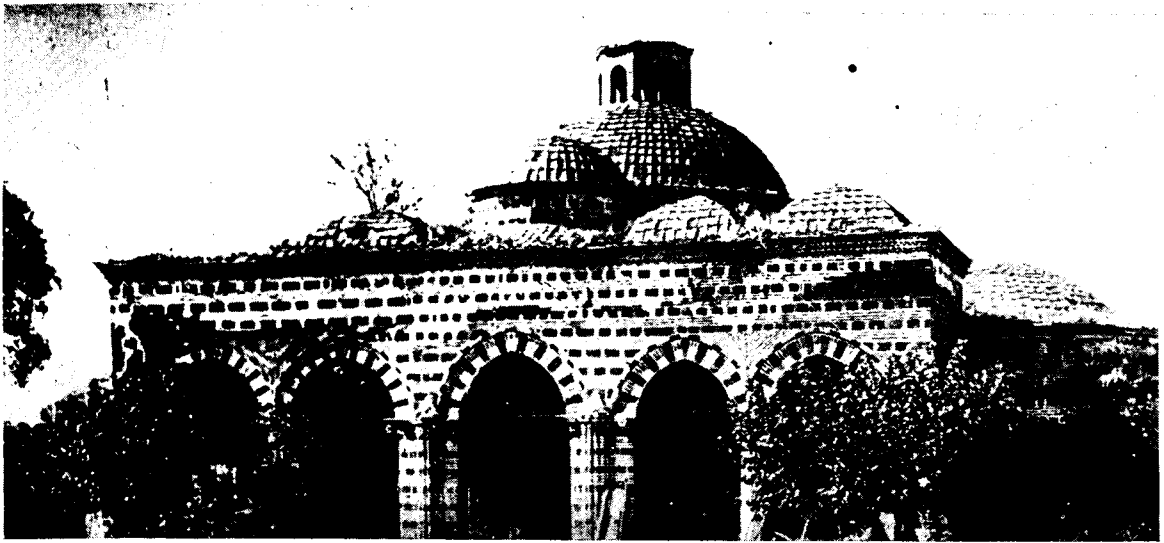
R. 72-A

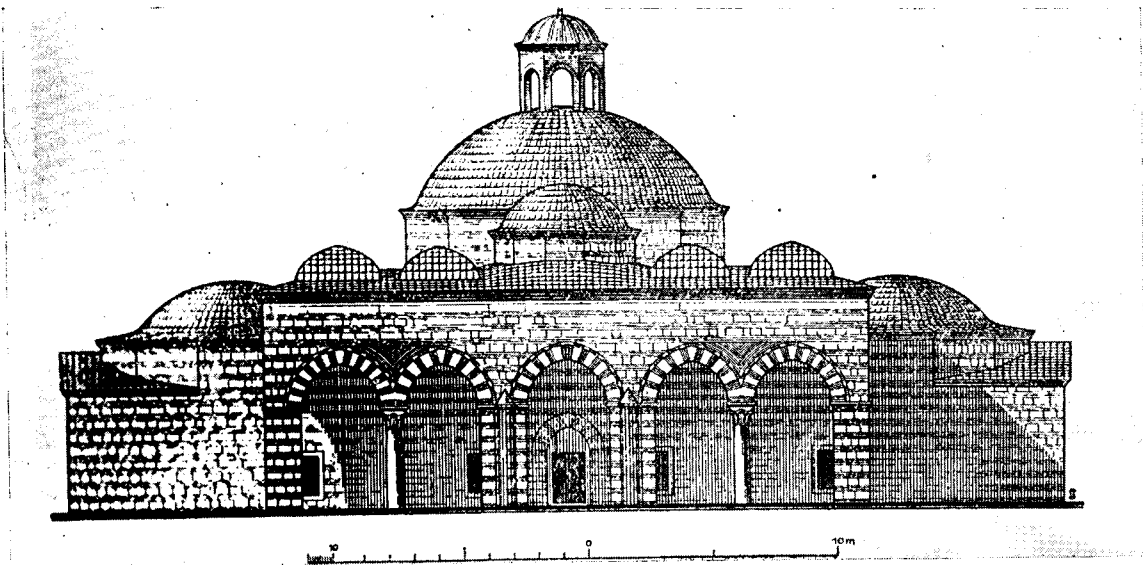
R. 73

R. 72-B

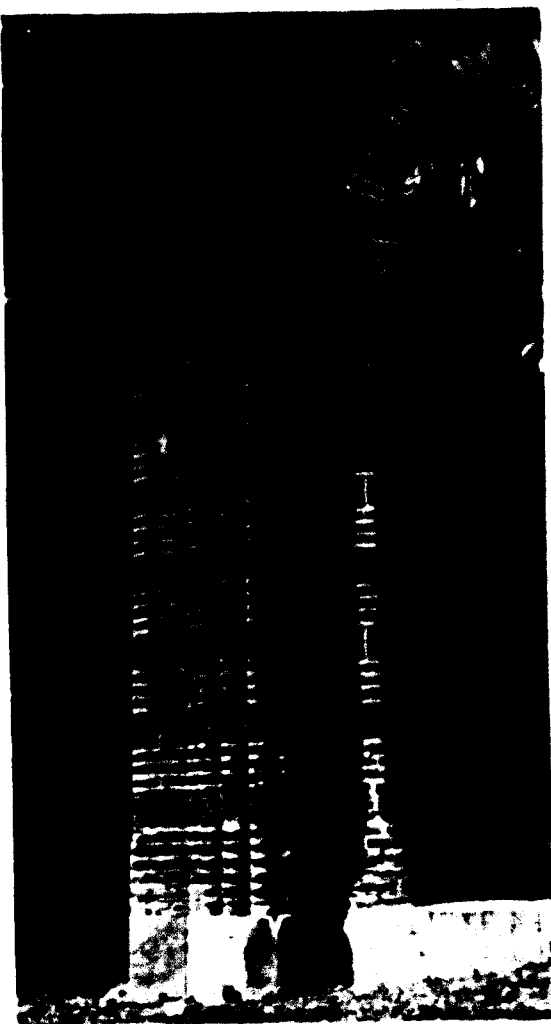
R. 65

R. 65-A Orientalisches Archiv - C. Gurlitt

R. 64

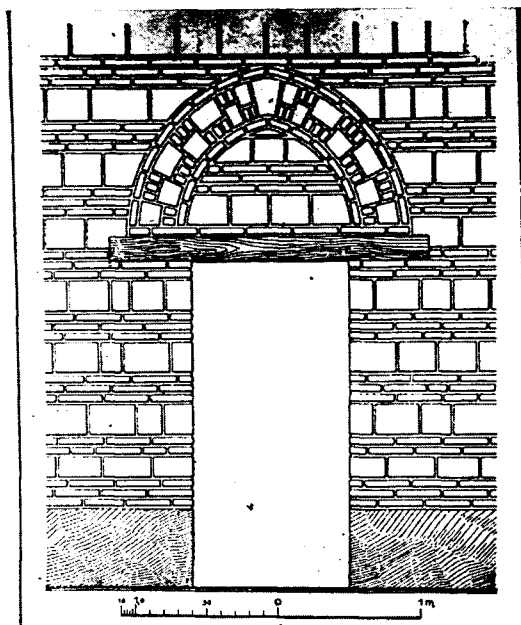
R. 67

R. 66

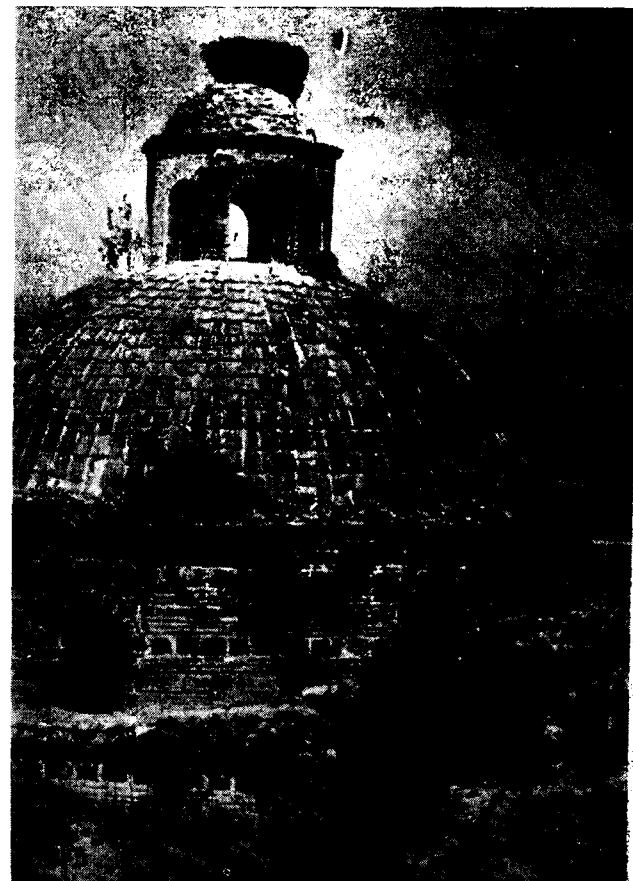
R. 61

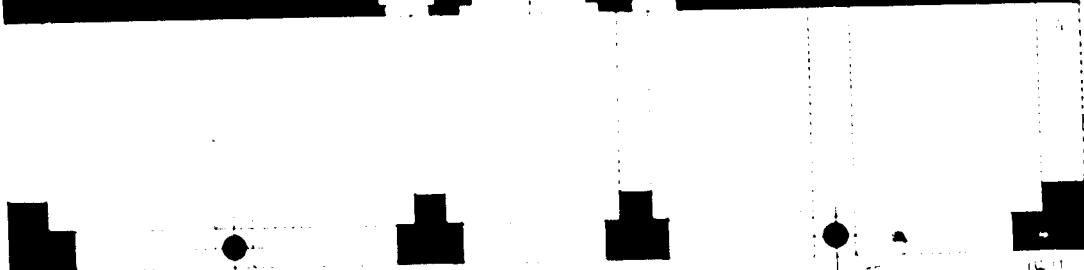
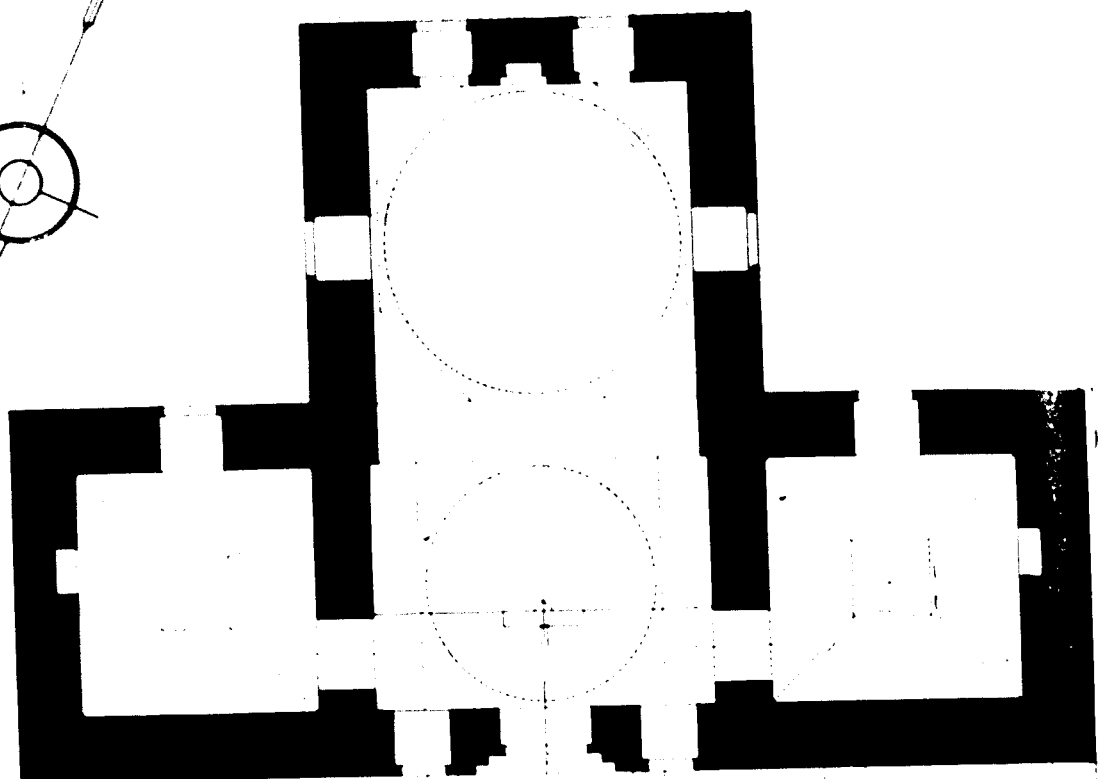
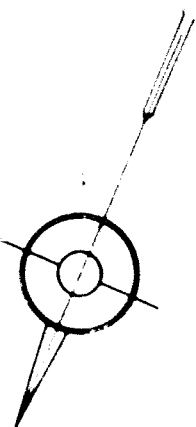
R. 68 Orientalisches Archiv - K. Klinghardt

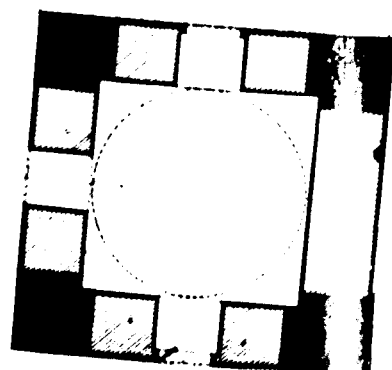
R. 70

R. 71

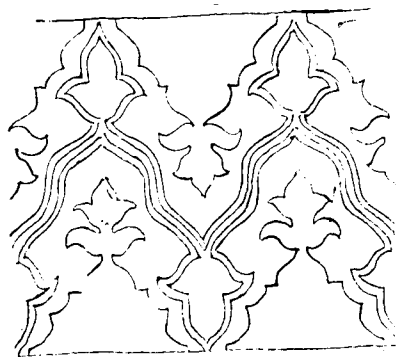

Architectural drawing of a building plan, showing a central circular room and surrounding rectangular rooms. The drawing is oriented horizontally, with a compass rose indicating North (top left).

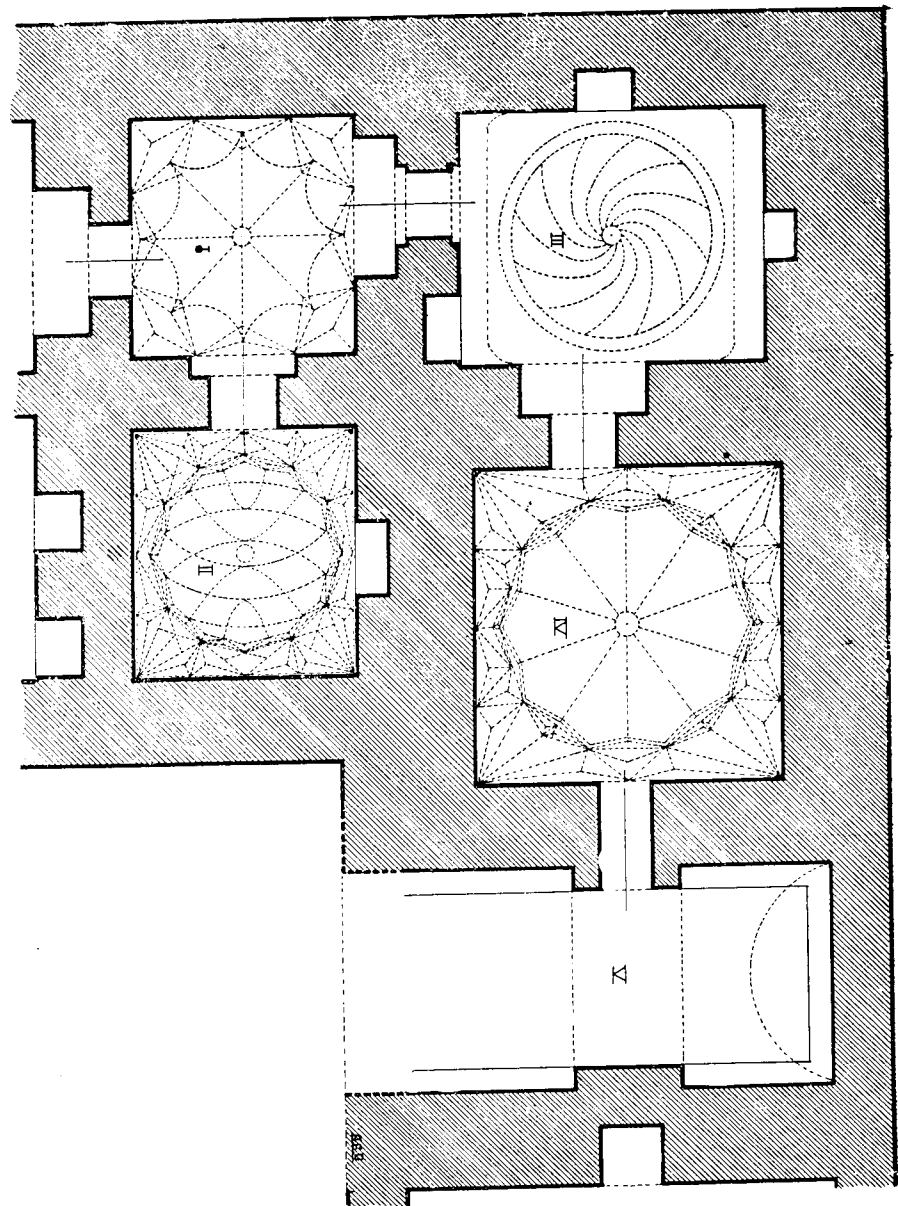
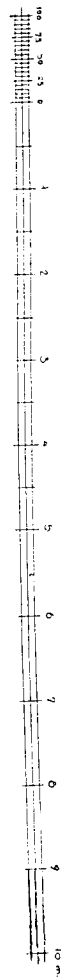

R. 75 Die Türkische Archiv - K. Klinghardt

R. 77-A

R. 74

R. 81

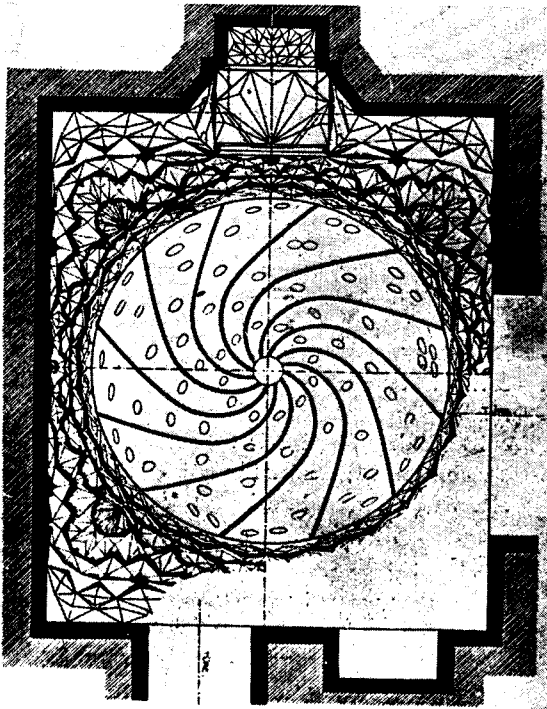
R. 79

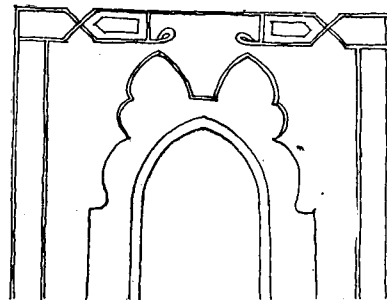
R. 78

R. 76

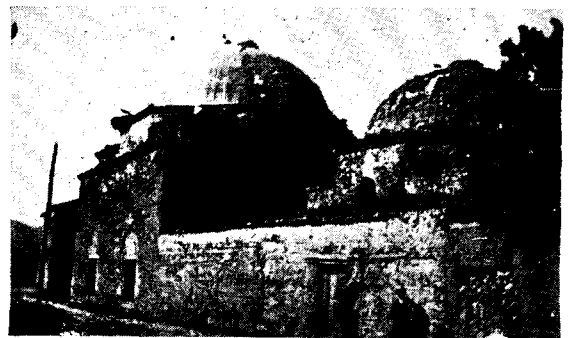
R. 82 Die Türkische Bäder - K. Klinghardt

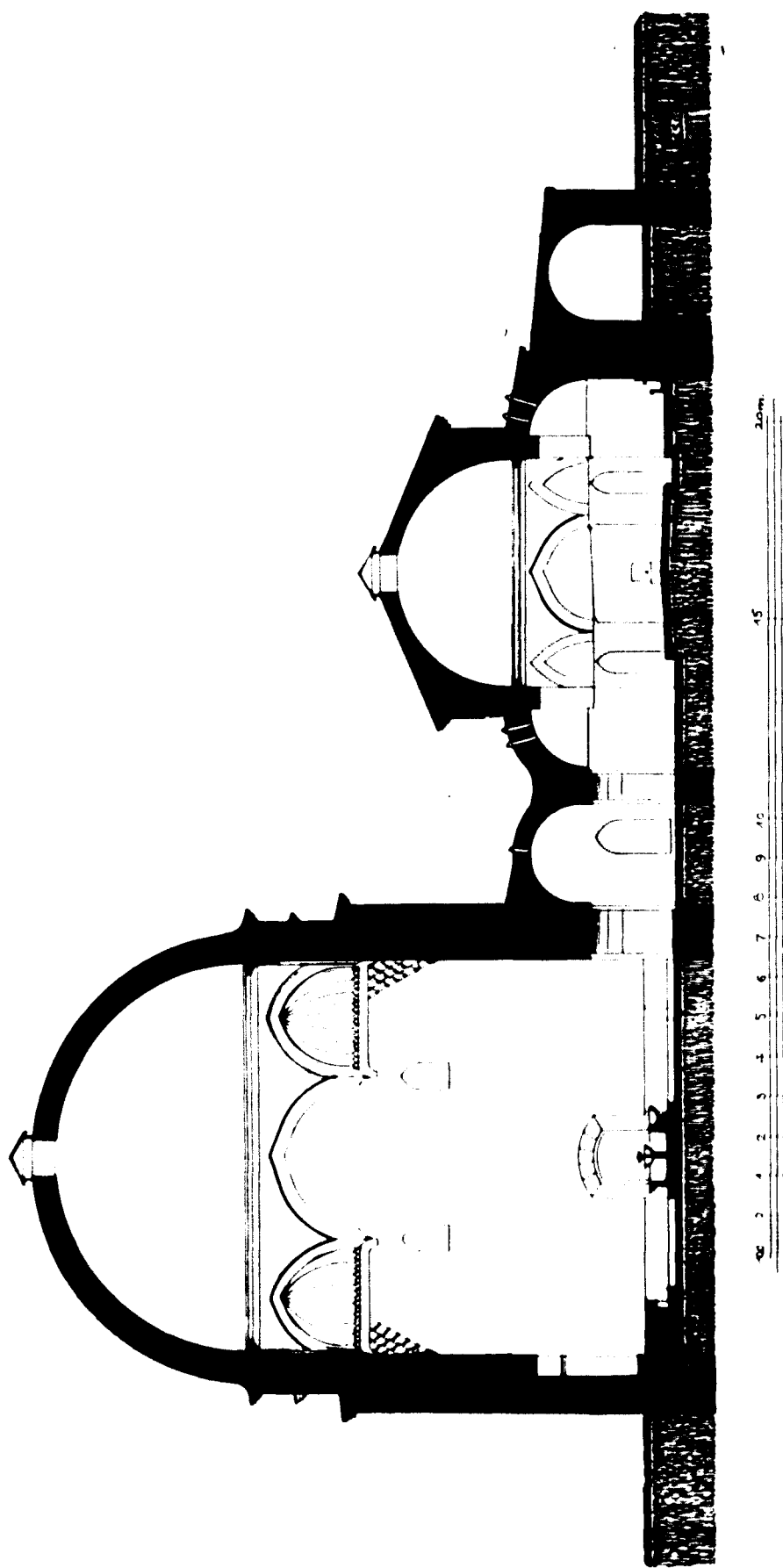
R. 77-B

R. 88 Foto Dr. Süheyl

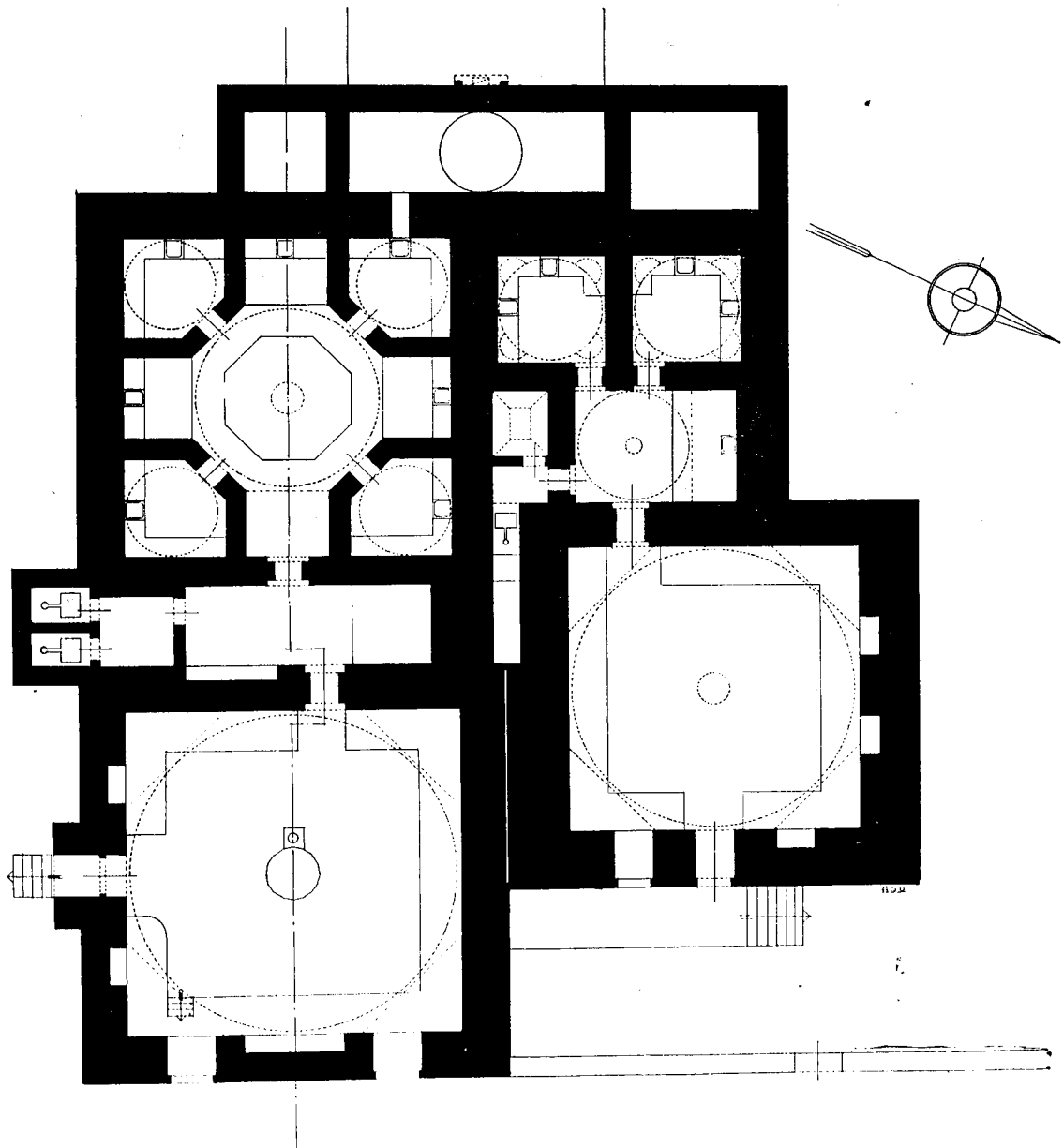
R. 89 Foto Dr. Süheyl

R. 85-B

R. 83 Die Türkische Bäder - K. Klinghardt

R. 85-A

R. 80

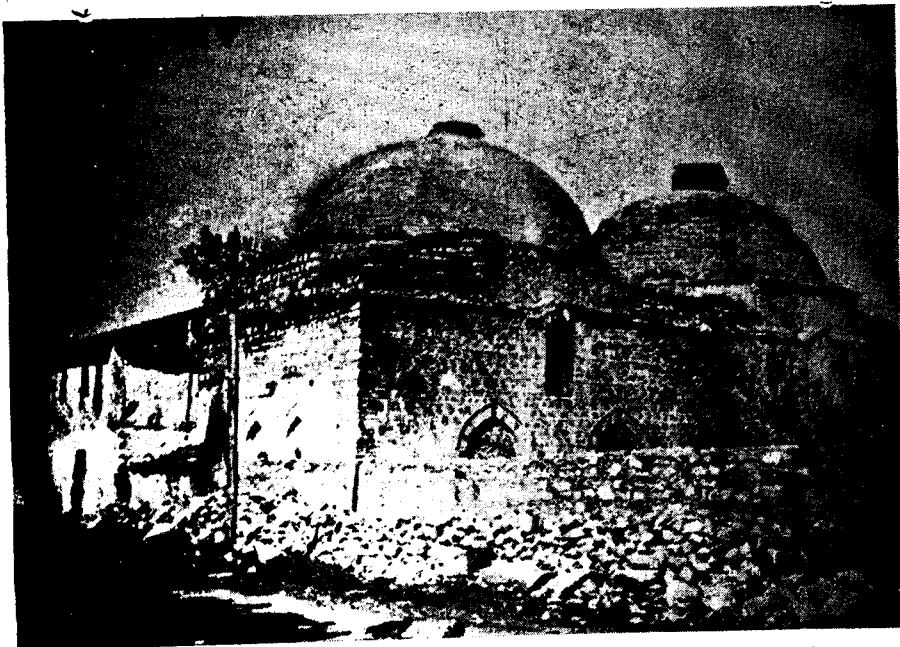

R. 84

R. 87

R. 90